

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

Всеукраїнська нарада
з питань викладання
навчального курсу
«Основи краєзнавства»
у закладах вищої освіти

Матеріали та документи

Київ, 24 травня 2018 р.

Київ–2018

Всеукраїнська нарада
з питань викладання
навчального курсу
«Основи краєзнавства»
у закладах вищої освіти

Матеріали та документи

УДК 908;372,48-03(0...)

*Рекомендовано до друку
Президією Національної спілки краєзнавців України,
протокол № 2 від 15 червня 2018 р.*

Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Матеріали та документи. Київ, 24 травня 2018 р. / Науковий редактор О. П. Реснт, відповідальний редактор О. А. Удод. – К., 2018. – с.

Науковий редактор О. П. Реснт – голова Національної спілки краєзнавців України, заступник директора Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук.

Відповідальний редактор О. А. Удод – заступник голови Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук.

Упорядники:

Володимир Дмитрук – відповідальний секретар Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук.

Руслана Маньковська – заступник голови Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук.

Володимир Милько – прес-секретар Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук.

До збірника увійшли матеріали та документи Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти, яка відбулася 24 травня 2018 р. у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

У доповідях учасників наради висвітлено проблеми гуманітарної освіти в Україні, особливості викладання навчальних курсів із краєзнавчої тематики в закладах вищої освіти, розкриваються перспективи розвитку освітянського краєзнавства.

Розраховано для науковців, освітян, краєзнавців, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями українського краєзнавства.

ЗМІСТ

Інформаційне повідомлення	5
Реєнт О. П. Освітнянське краєзнавство як загально-державна справа	11

Розділ І.

З досвіду викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти

Удод О. А. Краєзнавча освіта у закладах вищої освіти України: стан, проблеми, перспективи	16
Томенко М. В. Знати і шанувати свою Малу Батьківщину ..	24
Баженов Л. В. Проблема упорядкування краєзнавчих навчальних дисциплін	28
Світленко С. І. Історичне краєзнавство на історичному факультеті Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара: досвід і сучасний стан викладання ..	31
Гончаров О. П. З досвіду викладання краєзнавчих дисциплін на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка та пропозиції щодо викладання цих дисциплін у закладах вищої освіти	40
Павлова О. Г. Краєзнавство в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна: методи та форми навчання	46
Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Краєзнавчий компонент у навчально-виховному процесі: з досвіду роботи	49
Яснєвська Л. В. Навчальний курс «Історичне краєзнавство» у Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка	64

Нагайко Т. Ю. Краєзнавчі студії Навчально-наукового центру усної історії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»	68
Гальчак С. Д. Краєзнавство – колыска виховання патріотизму	79
Романько В. І. Навчальна програма з літератури рідного краю (на прикладі розвитку історико-літературного процесу Донеччини)	83

Розділ II.

Матеріали та документи Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти

Рекомендації Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» в закладах вищої освіти	90
Лист учасників наради до Міністра освіти і науки України Л. М. Гриневич № 47 від 17.07.2018 р.	
Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11-8284 від 03.08.2018 р. голові Національної спілки краєзнавців України О. П. Реєнту	
Звернення членів Національної спілки краєзнавців України до ректорів закладів вищої освіти України	
Фотоматеріали	
Відомості про авторів	

Інформаційне повідомлення

24 травня 2018 року в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова відбулася Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти.

У заході взяли участь представники центральних керівних органів та обласних організацій Національної спілки краєзнавців України, провідних університетів Києва та різних областей України (Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Київської, Луганської, Одеської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської), академічних та музейних установ, краєзнавці, науковці, педагоги, громадські діячі, журналісти тощо.

Ініціатором наради, яка символічно проходила напередодні 28 травня – Всеукраїнського дня краєзнавства, запровадженого VI з'їздом НСКУ в 2017 р., виступила Національна спілка краєзнавців України.

Перед початком роботи учасники отримали примірники останніх випусків журналу «Краєзнавство», підручника «Основи краєзнавства» та «Українського щорічника 2018» (від фонду «Рідна країна»).

Під час наради краєзнавці та освітяни обговорили стан гуманітарної освіти в Україні в цілому, зупинилися на проблемах викладання навчальних курсів із краєзнавчої тематики у закладах вищої освіти, наголосили на перспективах розвитку освітянського краєзнавства.

У 2016 р. Спілка підготувала та, за підтримки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, видала навчальний підручник «Основи краєзнавства» для студентів закладів вищої освіти, уніфікований для вишів усіх галузевих профілів. До його написання було залучено відомих вчених, педагогів, фахівців із краєзнавства провідних наукових установ та університетів Києва, Харкова, Чернігова, Черкас, Луцька, Львова, Кам'янця-Подільського. У ньому вперше комплексно досліджено і представлено напруцювання українських науковців у галузі краєзнавства, враховано новітні тенденції в розвитку гуманітарних знань, подано важливі науково-методичні та науково-організаційні рекомендації.

На початку наради, у вступному слові, голова НСКУ, член-кореспондент НАН України О. П. Реєнт подякував за участь в організації наради керівництву Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, привітав проректора закладу, голову Ревізійної комісії Спілки І. Г. Ветрова з днем народження та урочисто презентував йому ювілейну медаль на честь 90-річчя журналу «Краєзнавство». Ігор Георгійович у свою чергу висловив вітання учасникам наради від імені університету, підкреслив продуктивність багаторічної співпраці із Національною спілкою краєзнавців України та побажав присутнім плідної роботи.

У своїй промові О. П. Реєнт наголосив, що Спілка розглядає краєзнавство як складову національної освіти і послідовно працює над розвитком краєзнавчого сегменту в освітній галузі, тому питання освітянського краєзнавства були і залишаються ключовими у програмних перспективах. За його словами, впродовж останніх десятиліть системна робота НСКУ спрямовувалася на вивчення та узагальнення набутого досвіду в освітянському краєзнавстві, визначення першочергових завдань із підготовки навчальних робочих програм,

підручників, посібників, методичних розробок із викладання краєзнавства в закладах вищої освіти та школах. О. П. Реєнт вказав, що місце краєзнавства в усіх ланках системи освіти, а головне – науково-інтелектуальний та духовний вплив краєзнавчих знань на формування державницької свідомості та патріотичних почуттів у молодих громадян нашої країни, засвідчує необхідність запровадження краєзнавства в українську освіту, що зробить її по-справжньому національною за змістом і формою.

Предметний аналіз сучасної ситуації щодо викладання дисциплін історичного та краєзнавчого циклу в закладах вищої освіти здійснив у своїй доповіді заступник голови НСКУ, член-кореспондент НАПН України О. А. Удод. За результатами власного дослідження він запропонував низку практичних рекомендацій, спрямованих на посилення уваги держави до обговорюваної проблеми та підвищення якості організації навчально-виховного процесу.

Учасник наради, громадський і державний діяч, голова фонду «Рідна країна» М. В. Томенко підтримав спілчанську ініціативу щодо посилення краєзнавчої складової в українській освіті та наголосив на необхідності проведення більш ґрунтовної національно-патріотичної виховної роботи зі студентами, покращення репрезентації культурної спадщини України в очах туристів та міжнародної спільноти.

Власні рекомендації щодо змістового наповнення та збільшення тиражу підручника «Основи краєзнавства» надав декан історичного факультету Дніпровського національного університету імені О. Гончара, професор С. І. Світленко. Він також зосередив свою увагу на характеристиці термінологічного апарату, розповів про досвід здійснення краєзнавчої роботи в очолюваній ним структурній університетській одиниці.

Про власну діяльність щодо практичного впровадження і викладання краєзнавчих дисциплін розповів голова Донецької обласної організації НСКУ, доцент Донбаського державного педагогічного університету В. І. Романько.

На давно назрілу необхідність запровадження навчального курсу, побудованого на основі підручника «Основи краєзнавства» вказав голова Хмельницької обласної організації НСКУ, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка Л. В. Баженов. За його словами, накопичений в регіонах фактологічний матеріал та наявний науковий інструментарій у повній мірі дозволяють переосмислити минуле рідного краю та розпочати втілення цього завдання, покращити якість викладання, забезпечити заклади вищої освіти підручниками належної якості.

Про діяльність Центру краєзнавства імені П. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна розповіла заступниця директора цього дослідницького структурного підрозділу, доцент О. Г. Павлова.

Інформацією подібного характеру про власний досвід викладання навчальних дисциплін краєзнавчого характеру поділилися голова Київської міської організації НСКУ, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. П. Гончаров та доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка Л. В. Ясновська. Доповідачі підтримали проєкт рекомендацій наради та висловили сподівання щодо їх успішного практичного втілення.

Українознавчий компонент у навчально-виховному процесі став предметом спільного виступу голови Одеської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, декана факультету історії і філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова В. Г. Кушніра та заступниці декана факультету, доцента Н. О. Петрової.

Голова Вінницької обласної організації НСКУ, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського С. Д. Гальчак, констатувавши, що тема обговорення є дуже важливою і актуальною, оскільки однаково стосується як фахівців, так і аматорів, адже краєзнавство – це предмет уваги всього суспільства, засвідчив власну підтримку ідеї про необхідність збільшення краєзнавчого сегменту в навчальному процесі закладів вищої освіти.

Присутній на нараді заступник директора Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України Д. Г. Омельченко підкреслив необхідність кооперації зусиль Співки із Міністерством освіти і науки України, а також дотримання чинних норм законодавства у процесі реалізації запланованого.

У заключних доповідях наради, які виголосили завідувач кафедри етнології та краєзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, професор П. М. Чернега та голова громадської культурно-просвітницької організації «Переяславський скарб», керівник Навчально-наукового Центру усної історії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Т. Ю. Нагайко пролунала інформація стосовно ролі і місця краєзнавства у їхній педагогічній діяльності.

Підсумком обговорення заявленої теми стала підтримка присутніми низки рекомендацій, зокрема щодо:

- порушення перед Міністерством освіти і науки України питання про необхідність збільшення краєзнавчого сегменту в навчальному процесі закладів вищої освіти;
- збільшення тиражу підручника «Основи краєзнавства», в тому числі й за рахунок підтримки МОН України;

– рекомендації керівництву закладів вищої освіти підтримати ініціативу краєзнавчої і освітянської громадськості та сприяти запровадженню курсу «Основи краєзнавства» у навчально-виховному процесі, ширше використовувати різноманітні форми краєзнавчо-виховної роботи;

– організації Президією НСКУ роботи із підготовки методичних рекомендацій та хрестоматійних матеріалів до курсу «Основи краєзнавства»;

– систематичного висвітлення у засобах масової інформації питання освітянського краєзнавства (в тому числі й на сайті Спілки), залучаючи фахівців та громадський загал до вивчення історії та культури рідного краю;

– проведення всеукраїнського опитування/громадської дискусії із визначення десяти найвідоміших місць пам'яті України, обов'язкових для відвідування учнівською та студентською молоддю.

Руслана Маньковська

Олександр Ресніт
(м. Київ)

Освітнянське краєзнавство як загальнодержавна справа

*24 травня 2018 р., 10:00 год,
зала вченої ради
Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова*

Ініціатива проведення такої Всеукраїнської наради обумовлена тим, що освітянське краєзнавство належить до пріоритетних напрямів у діяльності Національної спілки краєзнавців України, також символічно, що вона проходить напередодні 28 травня – Всеукраїнського дня краєзнавства, запровадженого VI з'їздом НСКУ в 2017 р. Спілка розглядає краєзнавство як складову національної освіти і послідовно працює над розвитком краєзнавчого сегменту в освітній галузі, тому питання освітянського краєзнавства були і залишаються ключовими у програмних перспективах Спілки. Актуальним і особливо витребуваним сьогодні залишається значний людинотворчий потенціал краєзнавства, який сприяє вирішенню основних завдань закладів вищої освіти, як наголошується в Законі України «Про вищу освіту», з «... формування особистості шляхом патріотичного ... виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності...». Розвиток краєзнавства в системі національної освіти, вироблення дієвого механізму їх взаємодії, активізація політики державного сприяння цьому процесу є назрілою проблемою не лише науки краєзнавства, але і освітянської практики.

Системна робота НСКУ впродовж останніх десятиліть спрямовувалася на вивчення та узагальнення набутого досвіду в освітянському краєзнавстві, визначення першочергових завдань із підготовки навчальних робочих програм, підручників, посібників, методичних розробок із викладання краєзнавства в закладах вищої освіти та школах. Результатом організованих і проведених Спілкою наукових обговорень, консультацій та науково-краєзнавчих заходів: круглий стіл «Краєзнавство та освіта в Україні» (2006 р.), XII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Освітянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи» у Івано-Франківську (2011 р.) стали розроблені краєзнавцями спільно з освітянами навчально-методичні матеріали, підручники та посібники з різних галузей краєзнавства для школи і закладів вищої освіти практично в усіх областях України. У школах з'явилися факультативні предмети «Історія мого краю», «Києвознавство», «Краєзнавство Черкащини», «Історія Полтавщини», «Історія Донецької області», «Волинознавство», «Кіровоградщина в минулому і сьогодні», «Історія Фастівщини» та ін., на яких учні знайомляться з природними особливостями краю, історією, культурою своєї малої батьківщини. Вивчення краєзнавства запроваджено в закладах вищої освіти гуманітарного профілю, поширення набули навчальні курси «Історичне краєзнавство», «Туристичне краєзнавство», «Географічне краєзнавство», «Музичне краєзнавство», «Медичне краєзнавство». Твердою позицією НСКУ є необхідність запровадження навчального курсу «Основи краєзнавства» у вишах усіх спеціальностей.

У 2016 р. Спілка підготувала та за підтримки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна видала навчальний підручник «Основи краєзнавства» для

студентів закладів вищої освіти, уніфікований для вишів усіх галузевих профілів. Передувала цьому підготовка робочої навчальної програми з дисципліни «Основи краєзнавства», затвердженої на засіданні Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

До написання підручника були залучені відомі вчені, педагоги, фахівці з краєзнавства провідних наукових установ та університетів Києва, Харкова, Чернігова, Черкас, Луцька, Львова. У ньому вперше комплексно досліджено і представлено напрацювання українських науковців у галузі краєзнавства, враховано новітні тенденції в розвитку гуманітарних знань, подано важливі науково-методичні та науково-організаційні рекомендації. Структура підручника базується на сучасних підходах із визначення краєзнавства як комплексної галузі науки: окреслено його теоретико-методологічні засади, охарактеризовано етапи історичного розвитку, висвітлено внесок видатних постатей у формування наукової галузі, розкрито специфіку джерельної бази краєзнавства, подано загальну характеристику регіонів України, виділено природу та історію краю як предмет краєзнавчих досліджень, зазначено роль науково-освітніх, культурних, музейних, пам'яткоохоронних та туристичних закладів у розвитку краєзнавства. Додатки до підручника включають документи з розвитку краєзнавства, теми семінарських занять, довідково-інформаційний матеріал.

Досвід впровадження краєзнавства в усі ланки системи освіти, а головне – науково-інтелектуальний та духовний вплив краєзнавчих знань на формування державницької свідомості та патріотичних почуттів у молодих громадян нашої країни засвідчує необхідність запровадження краєзнавства в українську освіту, що зробить її по-справжньому національною за змістом і формою. Значення навчального курсу

«Основи краєзнавства» пояснюється призначенням вищої освіти, яка не лише спрямована на набуття студентом професійних знань та навичок, який здатний працювати в умовах ринкової економіки та викликів інформаційного суспільства, але і сприяє розвитку його як всебічно-розвиненої особистості з активною громадянською позицією. Розглядаючи національну освіту як загальнодержавну і загальносуспільну справу, важливо поглиблювати її гуманітарну складову, яку ми нерозривно пов'язуємо з краєзнавством.

Розділ І.
З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ
НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ
«ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА»
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Олександр Удод
(м. Київ)

Краєзнавча освіта у закладах вищої освіти України: стан, проблеми, перспективи

Актуальність, необхідність та мотиви проведення Національною спілкою краєзнавців України Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти зумовлені цілим рядом факторів. По-перше, ні в кого не виникає сумнівів щодо актуальності проблеми краєзнавчої освіти як органічної складової гуманітарної освіти в цілому саме на сучасному етапі розвитку українського суспільства, наукової сфери та освітньої галузі. По-друге, зібрання краєзнавців, викладачів університетів уже є дієвим засобом популяризації як краєзнавчого руху, так і краєзнавчої освіти. Про необхідність проведення наради саме в такому форматі неодноразово говорилося в освітянському середовищі та набуло формалізації в рішеннях Президії НСКУ 12 липня і 28 вересня 2017 року. По-третє, нарада має сприяти популяризації та розповсюдженню досвіду університетів і громадських організацій з викладання краєзнавства. Нарада не завершує, а розпочинає новий етап роботи спілчан та викладачів університетів, будуть опубліковані матеріали, систематизовано досвід, працюватиме веб-портал.

У доповіді, згідно її архітектоніки, розглядаються та аналізуються умови (нормативно-правова база), в яких на сьогодні здійснюється викладання краєзнавства, дається оцінка стану вивчення «Основ краєзнавства» (стандарти, програми, робочі навчальні плани, підручники, методичні посібники,

додаткова освіта та ін.), окреслюються перспективи та вносяться пропозиції щодо вдосконалення викладання краєзнавства. Джерелами для підготовки доповіді стали відкриті матеріали із сайтів університетів щодо організації викладання курсу краєзнавства, публікації в засобах масової інформації, соціальних мережах; результати безпосереднього спостереження стану краєзнавчої роботи в університетах та спілкуватися із студентами і викладачами.

* * *

Як можна охарактеризувати умови, вихідні положення, принципові засади діяльності Національної спілки краєзнавців, через призму яких здійснюється аналіз викладання «Основ краєзнавства»? Констатуємо, що нині в Україні є чітко виражені ознаки загального кризового стану всієї гуманітарної сфери і, відповідно, гуманітарної освіти. Гостро відчуються негативні наслідки невизначеності гуманітарних орієнтирів (відсутня концепція державної стратегії у гуманітарній сфері, немає відповідних державних стандартів). Краєзнавча освіта є симбіозом, у першу чергу, масового громадського руху та діяльності державних установ: без ентузіастів, краєзнавців-аматорів держава не спроможна забезпечити наукове і організоване вивчення історії та сьогодення рідного краю.

Правління Національної спілки краєзнавців України, ініціюючи необхідність активізації краєзнавчого руху в університетах, глибоко переконане в наступному:

– по-перше: гуманітарна складова (її питома вага) змісту професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти є суттєвою конкурентною перевагою. Про що свідчить досвід, наприклад, підготовки фахівців ІТ-галузі у «Київській політехніці» (академік М. З. Згуровський), які успішно конкурують у провідних компаніях США;

– по-друге: патріотичне виховання має базуватися не на гаслах чи «флешмобах» та абстрактних слоганах, а ґрунтуватися на практичній діяльності (краєзнавчий рух). Батьківщина – це перш за все рідний край, місця пам’яті, що пов’язані з мікроісторією, своєрідна основа піраміди в системі патріотичної локалізації громадян (село, місто, район, область, регіон, країна);

– по-третє: краєзнавча освіта є органічною складовою змісту освіти у закладах вищої освіти і є «заручницею» всіх процесів реформування вищої освіти. Є закон про вищу освіту, але немає конкретної програми дій, що призвело до величезної кількості змін до закону (вже понад 27!). Важко йде процес розробки і затвердження нового переліку спеціальностей, нових стандартів вищої освіти. Велика плутанина з переліком так званих «фахових видань» та наукометричних баз;

– по-четверте: якісне навчально-методичне забезпечення викладання «Основ краєзнавства», професійна готовність викладачів, їх висока кваліфікація, формування інтересу у студентів, готовність керівництва університетів підтримати краєзнавчу освіту є запорукою якісного викладання «нашого» курсу. Треба бути готовим до так званої «конкуренції» навчальних курсів (адже вузи, щоб «заманити» студентів, спекулюючи правом вибору предметів, пропонують екзотичні курси, наприклад «Історія сексуальності» в Києво-Могилянській академії);

– по-п’яте, в Україні спостерігається певний управлінський дисбаланс в умовах в’ялої децентралізації та примусово впроваджуваної автономії університетів. Центральний орган виконавчої влади в галузі освіти – МОН – зосередив у себе надмірні повноваження, в той час коли університети розпорошені по 24 центральних відомствах. Зруйнований єдиний освітній простір. Є сподівання тільки

на мудру та патріотичну позицію ректора вузу чи вчену раду закладу. Нівельовано поняття «всеукраїнський підручник». Із цим ми зіткнулися при підготовці підручника «Основи краєзнавства», який видано лише завдяки зусиллям НСКУ та ректора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна академіка В. С. Бакірова. Заклади вищої освіти залишилися сам на сам із проблемами, розпочинаючи від опалення, фінансування та закінчуючи графіком навчального процесу. Прикладом слугує прикра історія із Сумським державним педагогічним університетом (ректор Юрій Ляний), який сам, без участі держави, не спроможний був організувати категорійні туристичні походи по гірській трасі. Адже жоден державний орган не запропонував заміну навіть на четвертий рік після анексії Криму.

* * *

Стан краєзнавчої освіти у закладах вищої освіти (висновки і оцінки):

1) зміст курсу «Основи краєзнавства» сформовано у ЗВО відповідно сучасному стану історичної науки, методології і теоретичних засад краєзнавчого руху, регіоналістики та локальної історії. НСКУ та Інститут історії України НАН України залучили кращих фахівців (П. Т. Тронько, О. П. Реєнт, Я. В. Верменич, Р. В. Маньковська) для розробки разом із університетами програм з «Основ краєзнавства», які можна умовно назвати типовими. Є доступними варіативні робочі навчальні програми, які згідно вимог наказу МОН № 235 від 19.03.2018 р. розміщуються на сайтах ЗВО. Апробовані програми «Історія рідного краю» (В. М. Мельниченко, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького), «Історичне краєзнавство» (ННІ історії і філософії ЧНУ ім. Б. Хмельницького), «Основи історичного музеєзнавства»

(НПУ ім. М. П. Драгоманова). Є позитивний досвід впровадження авторських краєзнавчих програм на історичному факультеті Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (В. Г. Кушнір);

2) аналіз публікацій на сайтах/веб-порталах ЗВО спонукає до позитивного висновку – йде процес створення якісної публічної комунікації вчених і викладачів;

3) значним досягненням є створення підручника «Основи краєзнавства» (за загальною редакцією О. П. Реєнта). Він, де-факто, виконує роль всеукраїнського, універсального навчального видання (відповідає всім програмам, уніфікований до всіх спеціальностей). Рекомендований до видання Президією НСКУ та Вченою радою Харківського університету імені В. Н. Каразіна. МОН України, на жаль, не подбало про його розповсюдження серед ЗВО. Інформація про видання цього підручника з'явилася лише на сайті Інституту модернізації змісту освіти МОН (В. В. Ткаченко, О. М. Спірін). Хоч в Україні є практика видруку підручників для ЗВО за державний бюджет (у 2017 і 2018 рр. – для аграрних університетів). Підручник має додатки: програми, теми семінарських занять, робочі програми краєзнавчої практики, практичні заняття, урядові документи. Є пропозиція і необхідність зробити цей додаток як змінний модуль (доповнюваний актуальними документами і матеріалами) через сайт НСКУ. Необхідно також зусиллями активу краєзнавців організувати кампанію з промоції підручника «Основи краєзнавства» та придбати його у ХНУ ім. В. Н. Каразіна;

4) забезпечується ефективна інтеграція наукових досліджень з історичного краєзнавства і викладацької діяльності в університетах. Найкращий приклад зазначений в публікації О. І. Вовк (Харків) «Краєзнавчі конференції молодих учених на історичному факультеті Харківського національного університету». Є позитивний досвід реалізації діяльній

основи курсу «Основи краєзнавства» та формування актуальних сьогодні компетенцій у студентів;

5) йде активний процес інституалізації краєзнавчої освіти в ЗВО. Первинною ланкою є кафедри, які здійснюють науково-методичне забезпечення. Нагальною в умовах кризових явищ, скорочення чисельності студентів і викладачів є необхідність збереження мережі існуючих кафедр. Унікальний досвід – це діяльність Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька (керівник професор С. М. Куделко) у ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Досвід університету розглядався на засіданні правління НСКУ 12 липня 2018 р. (доповідь А. Ю. Парфіненка). У грудні 2018 р. з нагоди десятиріччя діяльності Центру на його базі проводиться круглий стіл. НСКУ приєднується до узагальнення позитивного досвіду подвижницької діяльності харківських краєзнавців;

6) здійснюються міждисциплінарні зв'язки. Проводяться бінарні лекції, наприклад – історик і краєзнавець – літературознавець (досвід Донецької обласної організації НСКУ, В. І. Романько);

7) важливий елемент краєзнавчої освіти – це організація практики студентів. Її необхідно поєднувати з профорієнтаційною роботою. Розробляються матеріали для формування навиків роботи із джерелами місцевої історії. Мікроісторія стає дуже популярною і переростає в перспективний напрям у Європі і Америці. У США завдяки цьому професія історика на 5 місці за престижністю і оплатою (вивчення історії фірм, опрацювання місцевих архівів, населених пунктів, вулиці, будинку і т. д.);

8) найбільше можливостей для активізації краєзнавчої освіти відкривається при організації позааудиторної роботи. Це справжній клондайк і невичерпне розмаїття форм діяльності, які навіть не можливо перерахувати. Найбільш відомі і популярні: у Чернігові – співпраця музеїв з ННІ

історії, етнології і правознавства ім. О. М. Лазаревського (О. Б. Коваленко); у Переяславі-Хмельницькому – національного заповідника «Переяслав» і університету ім. Г. Сковороди (В. П. Коцур); у Черкасах – тиждень краєзнавства, відкриті лекції голови Черкаської обласної організації НСКУ В. М. Мельниченка, заходи до 100-річчя Української національної революції 1917–1921 рр. (на місцевому матеріалі);

9) помітною є роль університетських викладачів у діяльності місцевих топонімічних комісій, особливо у зв'язку з декомунізаційними заходами, організованими владою. Але науковий потенціал використовується ще не сповна (приклад – історія з перейменуванням м. Кіровоград у Кропивницький).

* * *

Перспективи і пропозиції:

- посилення співпраці НСКУ із університетами, увага приватним ЗВО, підсилення ролі громадського сектора, відновлення діяльності Української академії історичних наук;

- працювати на імідж і престиж краєзнавця, переконувати МОН, державні органи, ректорів у перевагах курсу «Основи краєзнавства»;

- забезпечити співпрацю ЗВО з музейними установами, популяризацію публічної історії. Провести семінар для викладачів краєзнавства на базі інституту «Ткума» у м. Дніпрі;

- використовувати багатий позитивний досвід діяльності фонду «Рідна країна» (М. В. Томенко);

- ввести в зміст освіти (вищої і середньої) обов'язкове відвідування студентами і учнями хоч би 10 визначних місць пам'яті України (Київ, Печерська лавра, Крути, Хортиця, Кам'янець-Подільський та ін.);

– активна участь у підготовці нових державних стандартів вищої освіти (у рамках спеціальності 032 «Історія і археологія»), краєзнавство як компонент стандарту (автори С. І. Посохов, А. Г. Філінюк, О. В. Сминтина та ін.);

– розв’язати проблему фахових видань і наукометричної бази даних (національної). Індекс цитованості для краєзнавців не має вирішального значення. Переглянути критерії для гуманітарних спеціальностей;

– утворити на базі веб-порталу НСКУ віртуальну професійну спільноту «Я викладаю краєзнавство»;

– запропонувати місцевій владі науковий супровід при здійсненні адміністративно-територіальної реформи, проведенні децентралізації, утворенні ОТГ, діяльності топонімічних комісій.

Знати і шанувати свою Малу Батьківщину

Питання викладання краєзнавства у школах та вишах – справа корисна і важлива. У вищій школі курс краєзнавства викладається здебільшого на історичних факультетах класичних та педагогічних університетів і відповідно висвітлюється в історичному аспекті. Дисципліна «Історичне краєзнавство» в університетах акцентує увагу не на окремому регіоні, а рівною мірою вивчає кожен із них. Крім того, студенти вивчають науково-методологічні основи курсу, історіографію предмету, термінологічний апарат тощо. Курс історичного краєзнавства має на меті дати студентам комплексне уявлення як про особливості розвитку кожного з історичних регіонів України, так і навчити їх оперувати науково-методичним апаратом, розуміти особливості механізму краєзнавчих досліджень, їх еволюції, а також напрямків і тенденцій розвитку.

Для досягнення цілісного розуміння історичного краєзнавства студентами організований послідовний і логічний виклад матеріалу. Це завдання реалізується через укладання навчальної програми. У кожному вищому навчальному закладі ця програма може варіюватися, однак для ефективної організації навчального процесу рекомендується дотримуватися певних принципів при її складанні. Багаторічний досвід викладання курсу історичного краєзнавства у провідних університетах України дозволив виробити певні рекомендації щодо складання програми та розподілу навчального часу.

Студенти знайомляться з краєзнавством як інтегральним науковим напрямком, вивчають його особливості та історіографію, досліджують об'єктно-предметну сферу та теоретико-методологічні основи історичного краєзнавства. Зважаючи на те, що сьогодні набуває все більшої актуальності розвиток туристичної сфери, а краєзнавство знаходиться у близькому тематичному зв'язку з туризмом, студенти вивчають їх взаємозв'язок, поняття туристичних ресурсів та їх типологію, природні та історико-культурні ресурси туризму.

Для вищих навчальних закладів, що готують майбутніх педагогів вивчення краєзнавства має свої особливості. Комплексність й інтегральність краєзнавства створює необхідність історико-педагогічного дослідження розвитку цієї області знань. Аналіз історії розвитку теорії і практики краєзнавства в умовах трансформації основних концепцій освіти сприяє формуванню уявлень про передумови, чинники й рушійні сили його розвитку, про різні трактування сутності, можливостей і функцій цієї галузі знань, дозволяє пояснити різноманітні підходи до постановки цілей та організації різних форм краєзнавчої роботи в школах України, ідентифікувати їх із конкретними педагогічними парадигмами.

Конкретизація змісту педагогічної освіти на основі врахування місцевих особливостей соціального розвитку, необхідність адаптації спеціалістів до професійної діяльності в умовах регіону вимагають залучення майбутніх учителів до педагогічної культури краю, розуміння ними співвідношення ролі і значення національних та культурних факторів навчання й виховання. Вивчення педагогічного краєзнавства допомагає збагаченню педагогічної теорії, формує у студентів бажання займатися науково-дослідною роботою, здатність до інтеграції з педагогічною культурою свого краю, виховує любов до свого краю, його педагогічної культури, поваги до вчительської праці. З метою вироблення у майбутніх вчителів

зацікавленості природними і культурними пам'ятками, збереженими в заповідниках, національних природних і дендрологічних парках та парках – пам'ятках садово-паркового мистецтва, проводяться туристсько-краєзнавчі екскурсії.

Переконалий, що досвід тих вищих навчальних закладів, де пройшли апробацію курси лекцій «Основи краєзнавства», тому підтвердження. Велику роль у підвищенні наукового рівня краєзнавчих досліджень та впровадженні в практику сучасної методології наукового пошуку відіграють *вищі навчальні заклади*, а саме – університети. Науковці університетів складають сьогодні ядро регіональних організацій НСКУ. Зокрема, найбільш дієздатними є первинні осередки Спілки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Інституту туризму Федерації профспілок України, Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки та інших університетів України.

Викладачі вищих навчальних закладів беруть активну участь у пошуковій та просвітницькій роботі, виступають не тільки авторами, а й консультантами та рецензентами краєзнавчих видань. Викладачі – члени Спілки очолюють і є членами журі учнівських олімпіад, науковими керівниками і рецензентами конкурсних робіт Малої академії наук України з історичного краєзнавства.

Я переконалий, що перед системою освіти, головним чином вищою, для потреб і викликів новітньої України потрібно ставити три завдання. Випускники вишу повинні бути **ФАХІВЦЯМИ**, але водночас **ГРОМАДЯНАМИ** держави і **ПАТРІОТАМИ** своєї країни. З огляду на це, викладання

історії України (у варіанті проблемного курсу) повинно бути обов'язковим для всіх спеціальностей. Свою важливу роль у просвітницькій та виховній роботі має зробити і викладання історії рідного краю. Мені приємно нагадати, що 50 фільмів із циклу «7 чудес України» створені за ініціативи та активної участі нашого фонду «Рідна країна» і використовуються у навчальному процесі як у школах, так і у вишах.

Нині ми готуємо новий проект – «7 чудес України: малі батьківщини великих українців». Задум нового етапу загальнонаціональної акції полягає у пропагуванні сіл та містечок і міст, де народилися і виховувалися визначні українці. Для прикладу: Григорій Сковорода – Чорнухи; Тарас Шевченко – Моринці, Кирилівка; Леся Українка – Новоград-Волинський, Колодяжне; Іван Франко – Нагуєвичі; Іван Мазепа – Мазепинці...

Тут плануємо розповісти про енергетику місць народження творців нашої державності, класиків української літератури, науки. Принагідно допоможемо у туристичному просуванні цих значимих для українців місць.

Отож, прагнемо пізнавальну, просвітницьку та виховну складову краєзнавства, загалом національної історії зробити справою державної політики, а не лише турботами вчителів, вчених та краєзнавців.

Лев Баженов
(*м. Кам'янець-Подільський*)

Проблема упорядкування краєзнавчих навчальних дисциплін

Вихід у світ у 2016 році навчального посібника для потреб вищої освіти України «Основи краєзнавства», створеного авторським колективом під загальною редакцією голови Національної спілки краєзнавців України Олександра Реєнта, став знаковою подією. По-перше, втілена ідея знаного патріарха національного краєзнавства академіка П. Т. Тронька про створення такого підручника, а, по-друге, це видання відповідає нинішнім вимогам і досягненням краєзнавчого руху та сприяє інноваційному і якісному забезпеченню у закладах вищої освіти викладання краєзнавчих дисциплін згідно з новітніми методологічними й методичними вимогами. Тому ми сподіваємося на те, що Міністерство освіти і науки України схвалить цей посібник як базовий для викладання краєзнавства у вищій школі та здійснить його видання масовим тиражем для потреб викладачів і студентів.

Проте, в разі перевидань посібника «Основи краєзнавства» потрібно авторському колективу спільно з викладачами вишів цієї дисципліни, як практиками, працювати над подальшим його вдосконаленням. На разі в цьому плані хочу звернути увагу на таке. В останнє десятиліття нашого часу в Російській Федерації, Білорусі та Україні йде потужний наступ на краєзнавство, як наукову і навчальну дисципліну, з метою його заміни на так зване «регіонознавство» або «регіоналістику». У 2007 р. у Санкт-Петербурзі відбувся І-й всеросійський з'їзд регіонознавців («регионоведов»), у роботі якого

мені довелося бути в складі української делегації. В Інституті історії України НАН України створено відділ регіональної історії України (завідувач проф. Ярослава Верменич). Прибічники регіонознавства переконані в тому, що лише академічна наука спроможна на глибокому науковому рівні здійснити комплексні дослідження проблем розвитку регіонів, які історико-географічно та економічно склалися в країні, а краєзнавці-аматори лише допоміжний сегмент. Дійсно, вони покладають в основу досконале вивчення продуктивних сил, господарства, економіки, культури, соціальних, політичних відносин та інших аспектів життя регіонів у контексті глобалізаційних процесів на планеті, що під силу тільки ученим-професіоналам. При цьому власне історія, краєзнавство опиняються десь наприкінці. Створюючи відповідну наукову і навчальну літературу, автори-регіоналісти вводять в обіг нові власні складні визначення, поняття, формули, схеми, термінологію, які важко сприймаються студентами, просто пересічним читачем та вимагають тлумачних словників. Нарешті, регіонознавство як дисципліна потрапила в міністерські та університетські навчальні програми і плани й стала замінювати у вишах предмет «Основи краєзнавства». Наприклад, на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в розкладі занять замість краєзнавчих дисциплін з'явилася дисципліна «Історична регіоналістика». Однак, програма, зміст і методика викладання історичної регіоналістики зовсім відмінні від краєзнавчих дисциплін.

Отже, якщо ми йдемо шляхом заміни у вишах краєзнавства на регіонознавчі дисципліни, то варто в навчальному посібнику «Основи краєзнавства» створити і виокремити окремий солідний розділ, присвячений регіонознавству, щоб допомогти студентам у засвоєнні нових знань із цієї галузі і, таким чином, забезпечити органічний зв'язок краєзнавства

і регіоналістики, а в перспективі потрібно готувати і видавати спеціальні навчальні посібники і підручники з регіонознавства. Тут є над чим подумати.

На мою думку, назріла у вищій освіті ще одна проблема з краєзнавчими дисциплінами. Мається на увазі, що у вишах сьогодні немає єдиної усталеної назви цих предметів. Замість назви «Основи краєзнавства» в розкладах занять факультетів є такі означення: «Історія рідного краю», «Краєзнавство», «Історична регіоналістика», «Історія історичного краєзнавства» тощо, в низці природничих та технічних закладів вищої освіти краєзнавчі дисципліни взагалі вилучені з навчального процесу. Очевидно, що правлінню НСКУ потрібно узгодити з методичними відділами МОН України та університетів питання уніфікації назв краєзнавчих дисциплін, домагатися, щоб краєзнавство було присутнє у всіх вишах України, домагатися стабільності навчальних годин на ці дисципліни, які катастрофічно зменшуються щороку, та їх належного забезпечення навчально-методичною літературою.

Поява навчального посібника «Основи краєзнавства» для всіх закладів вищої освіти, а в областях власних подібних видань, є свідченням того, що Національна спілка краєзнавців України не стоїть осторонь від забезпечення викладання краєзнавчих дисциплін підручниками і посібниками для потреб освіти України, завжди готова своїми творчими силами надати дієву допомогу вищій і загальноосвітній школам у впровадженні національного краєзнавства. Також сподіваємося на розуміння цього і підтримку нашої краєзнавчої Спілки з боку керівництва і колективів як МОН України, так і університетів.

Історичне краєзнавство на історичному факультеті Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара: досвід і сучасний стан викладання

Історичне краєзнавство як навчальна дисципліна є важливою складовою набуття фаху історика у Дніпровському національному університеті ім. Олеса Гончара, який має вже сторічну традицію викладання даної навчальної дисципліни. Утім, цей цінний дидактичний досвід ще недостатньо вивчений. Щоправда, в колективній монографії «Історична пам'ять Дніпропетровщини» (Д., 2012), зокрема в розділі 9 цього дослідження, йшлося про відродження і збереження історичної пам'яті в історико-краєзнавчих дослідженнях на Дніпропетровщині періоду незалежності України в межах 1991–2012 рр., а розвиток наукових знань, як відомо, є вельми важливим підґрунтям для поступу освітнього процесу¹. Втім, це все ж таки інший предмет дослідження. Слід також зазначити, що в контексті інтелектуальної історії нами показано досвід викладання проф. Д. І. Яворницьким історії місцевого краю в Катеринославському університеті 1918–1920 рр. та в Катеринославському інституті народної освіти 1920-х рр.²

¹ Історична пам'ять Дніпропетровщини: колект. моногр. – Д.: Вид-во «Монолит», 2012. – С. 385–427.

² Світленко Сергій. Дмитро Яворницький: вчений і педагог в українському інтелектуальному співтоваристві: моногр. – 2-ге вид. – Д.: Ліра, 2017. – С. 197–198, 216.

Метою ж даної розвідки є узагальнення досвіду і сучасного стану викладання історичного краєзнавства на історичному факультеті Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, який у цьому році святкує свій 100-річний ювілей.

Заснований у 1918 р. історико-філологічний факультет Катеринославського університету мав від самого початку діяльності кафедру історії місцевого краю і Запорожжя, виникнення якої пов'язане з іменем відомого історика-україніста, археолога та краєзнавця проф. Д. І. Яворницького. Вже 20 вересня 1918 р. він як професор прочитав першу вступну лекцію для студентів Катеринославського університету – «Українсько-руське козацтво перед судом історії»¹.

Відомо, що курс «Історія місцевого краю» посідав чільне місце в освітньому процесі історико-філологічного факультету Катеринославського університету. Д. І. Яворницький викладав його по чотири години на тиждень для слухачів і слухачок в осінньому й весінньому семестрах на I та II курсах. Лекційні заняття проводилися по понеділках (від третьої – четвертої години дня), вівторках, четвергах і п'ятницях (від другої – третьої години дня). Теоретичні знання закріплювалися на практичних заняттях, які професор проводив у Першому народному музеї Катеринославської губернії (колишній Обласний музей імені О. М. Поля) по недільних днях від 10-ї – 12-ї години першої половини дня. Таким чином, навчальні заняття Д. І. Яворницького для слухачів молодших курсів відбувалися п'ять днів на

¹ Яворницький Д. І. Українсько-руське козацтво перед судом історії: [лекція перед студентами Катеринославського університету, читана 20 вересня 1918 р.] / Д. І. Яворницький // Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів. – Ф. І, спр. 22039, арк. 1.

тиждень, що створювало необхідні передумови для системної роботи студентства над теоретичним і прикладним матеріалом¹.

Значний дослідницький інтерес представляє рукопис лекційного курсу Д. І. Яворницького «Історія місцевого краю», котрий читався в Катеринославському університеті/КІНО в 1920–1921 рр. Аналіз тексту засвідчує, що лекційний курс, а це 707 сторінок тексту, було розроблено фундаментально. Професору притаманний широкий погляд на історичне краєзнавство, що подавалося в контексті системних міждисциплінарних зв'язків. У ході викладання знань вчений і педагог виходив за межі історичного краєзнавства й тісно пов'язував минувшину рідного краю з історією України, всесвітньою історією, історією первісного суспільства, археологією та етнографією, використовуючи історіографічні екскурси². Отже, Д. І. Яворницький був яскравим прихильником широкого використання міждисциплінарного підходу, який дозволяв поєднати глибину й широту осягнення навчального матеріалу, енциклопедичність знань. Такий дидактичний досвід заслуговує на уважне вивчення.

Теоретичне осягнення історичного краєзнавства в професорських лекціях Д. І. Яворницького мало підкріплюватися самостійною роботою студентів, котра, звичайно,

¹ [Яворницький Д. І.]. Обзорение преподавания на историко-филологическом факультете Екатеринославского университета в 1919–1920 гг. // ІР НБУВ. – Ф. І, спр. 22162, арк. 1–2; Світленко Сергій. Вказ. праця. – С. 197.

² Яворницький Д. І. Історія місцевого краю. Курс лекцій, які читані в Катеринославському університеті 1920–1921 рр. / Д. І. Яворницький // ІР НБУВ. – Ф. І, спр. 22345, ч. 1–3; Світленко Сергій. Вказ. праця. – С. 198.

суттєво ускладнювалася за умов відсутності у щойно створеному університеті необхідного бібліотечного фонду. Незважаючи на зазначене, професор Д. І. Яворницький надавав студентам кожного курсу невеликі спеціальні списки «посібників», тобто рекомендованої літератури, куди входили праці з історії та археології, починаючи від Геродота і закінчуючи такими авторами XIX ст. як П. В. Голубовський, О. С. Лаппо-Данилевський, Л. Нідерле, А. О. Скальковський, О. С. Уваров та ін. Серед рекомендованих праць помітне місце посідав і доробок самого професора, зокрема його «Публичные лекции по археологии России» (СПб., 1890), «История запорожских казаков» (М., 1900. – Т. 1), «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (СПб., 1888. – Т. 1–2)¹.

На початку 1920-х рр. Катеринославський університет було трансформовано в Катеринославський ІНО, де 1 січня 1921 р. створили кафедру історії України, керівником якої став проф. Д. І. Яворницький. У 1923/24 н. р. підрозділ здобув дещо іншу назву – кафедра історії України і історії місцевого краю. Очевидно, в цьому простежується вплив її очільника, що не дивно, бо він уже мав добре розроблений і апробований навчальний курс «Історія місцевого краю».

У зазначений період Д. І. Яворницький підготував до друку лекційний курс з історії місцевого краю. Відомо, що він викладав студентам III курсу Катеринославського ІНО. Хронологічно матеріал охоплював історичний період від передісторичних часів до кінця XV ст. Цікаво, що теоретичний виклад закріплювався на семінарських заняттях, які

¹ [Яворницький Д. І.]. Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете... – Арк. 1–2; Світленко Сергій. Вказ. праця. – С. 197–198.

проводилися професором у вигляді археологічних розкопок у різних місцях рідного краю¹.

Історико-краєзнавчі традиції акад. Д. І. Яворницького втрачуються і творчо розвиваються сучасним поколінням науково-педагогічних працівників на історичному факультеті Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Навчальна дисципліна «Історичне краєзнавство» є складовою навчальних планів від початку 1990-х рр. До середини десятиліття цей курс викладав д.і.н., проф. Ю. А. Мицик, а після нього – к.і.н., доцент О. А. Репан.

Наразі «Історичне краєзнавство» читається на II курсі історичного факультету і передбачає засвоєння студентами 18 лекційних та 18 семінарських годин на семестр, а також самостійну роботу і в підсумку складання диференційованого заліку.

Викладання курсу «Історичне краєзнавство» на історичному факультеті Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара базується на кількох дидактичних підходах, які дозволяють зробити цей предмет як корисним для майбутніх фахівців-істориків, так і цікавим сам процес навчання. Важливим є те, що курс поєднує в собі загально-теоретичні компоненти, що стосуються історичного краєзнавства як навчальної дисципліни, та фактичні знання з історії краю, центром якого є місто Дніпро. При цьому регіон не сприймається виключно як сучасна область, оскільки в різні історичні періоди його межі змінювалися. У процесі викладання матеріалу досить часто залучається інформація про степові та лісостепові українські простори загалом. Виходячи з обмеженого часу лекційного курсу, значна увага зосереджується на ознайомленні студентів із джерельною базою історичного краєзнавства, історіографічною ситуацією

¹ Світленко Сергій. Вказ. праця. – С. 216.

в цій царині, тими спеціальними методами, якими послуговується навчальна дисципліна.

Теоретичні знання закріплюються різними практичними методами, на кількох із яких варто зупинитися. Викладання на історичному факультеті ДНУ ім. Олеса Гончара історичного краєзнавства передбачає, що студент має практично застосовувати знання з навчального предмету та вміти демонструвати необхідні навички. Відповідно до цього в курсі передбачено проведення екскурсій на різні типи об'єктів, наприклад на залишки Старокодацької фортеці або міськими вулицями Дніпра. Відвідавши таку екскурсію, яку проводить викладач, студент опановує різні способи роботи з краєзнавчою інформацією в залежності від типу об'єкту.

Наступним кроком осмислення краєзнавчого матеріалу стає самостійна підготовка та проведення екскурсії студентами. Академічна група розбивається на підгрупи, в кожній з яких обирається (призначається) координатор із числа студентів. Спільно з викладачем визначається маршрут і потенційно цікаві об'єкти на ньому. Після цього студенти отримують методичні поради стосовно можливих джерел інформації та особливостей її подання і візуалізації в процесі екскурсії. Підсумком стає проведення студентами екскурсії, де вони самі стають почергово екскурсантами та екскурсоводами. За результатами цього виду роботи студенти отримують оцінки від викладача.

Ще одним із важливих видів роботи є укладання особистого родоводу, що викликає особисту зацікавленість у студентів. Така робота дозволяє на практиці застосовувати теоретичні знання про різні види джерел історичного краєзнавства: письмові, візуальні, усно-історичні. Особлива увага приділяється усним джерелам та вмінню проводити інтерв'ю, оскільки такі джерела дозволяють фокусувати увагу на людині,

а історичне краєзнавство, на наш погляд, є антропоцентричною навчальною дисципліною.

Цікавим видом практичної роботи є винесення теоретичної проблеми історичного краєзнавства на диспут. Наприклад, існує дискусія стосовно набуття Катеринославом наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. метрополітальних (надрегіональних) рис. На семінарське заняття запрошується фахівець із цієї проблеми і викладач веде дискусію, у якій гість та студенти обмінюються думками стосовно того, які саме характеристики властиві надрегіональному центру, як відбувалося вивільнення Катеринослава з-під впливів Харкова та Одеси і формування ним власної метрополітальної округи; що трапилося з цією функцією за нових історичних умов. Для закріплення навичок ведення дискусії та стимулювання творчого наукового мислення на наступному практичному занятті студенти пишуть есе, в якому підбивають певні підсумки та розмірковують над наявністю (відсутністю) метрополітальних ознак у сучасного м. Дніпро.

Загалом поєднання цих та інших форм роботи створює пізнавальні передумови для якісного засвоєння студентами історичного факультету Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара знань та вмінь з історичного краєзнавства.

Важливою складовою набуття студентами краєзнавчих компетентностей, практичних вмінь та навичок є двотижнева навчальна краєзнавча практика, яку студенти проходять між 3 і 4 семестрами. Проводиться зазначена практика у формі історико-краєзнавчої археографічної експедиції. Починаючи від 2012 р., на історичному факультеті ДНУ ім. Олеся Гончара було організовано вже кілька таких експедицій, практичним і реальним наслідком яких стала публікація тритомного видання «Усна історія Дніпропетровського

національного університету імені Олеся Гончара»¹. У поточному 2018 р. почав збиратися матеріал на 4-й том видання.

Звичайно, важливою передумовою надання якісних освітніх послуг з історичного краєзнавства є забезпечення цієї навчальної дисципліни сучасним підручником. І в цьому контексті вихід у світ підручника «Основи краєзнавства» (Харків, 2016)² є вельми своєчасним. Це важлива і фахово підготовлена праця. Відмічаючи продуману структуру видання, добротний фактичний матеріал і репрезентативні й вірогідні узагальнення, бажано звернути увагу й на деякі місця, котрі можна вдосконалити. Так, у третьому розділі «Джерела в краєзнавстві та їх характеристика» варто було б ввести поняття класифікації джерел, а не тільки групування, типологізації і систематизації. До того ж вважаємо доцільним ввести поняття усних джерел. У четвертому розділі «Краї України» доцільно було б звернути увагу на сучасні поняття, які є краєзнавчими ідентитетами деяких місцевостей Центральної України, зокрема Дніпровське Надпоріжжя, Придніпров'я, Наддніпрянина, а не обмежуватися терміном Запорозжя. У шостому розділі, де йдеться про дослідження історії краю, було б добре ввести такі тематичні напрями сучасного історичного краєзнавства, як історію повсякденності, гендерну історію та історію довкілля тощо. У розділі сьомому, на наш погляд, було б бажано розглянути зв'язок краєзнавства і

¹ Усна історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: зб. докум. матер. / редкол.: проф. М. В. Поляков (голова) [та ін.]. – Д.: Ліра, 2013. – Т. 1. – 652 с.; Т. 2. – Д.: Ліра, 2016. – 560 с.; Т. 3. – Д.: Ліра, 2017. – 576 с.

² Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ О. П. Реснта. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 276 с.

пам'яткознавства. Слід також подбати про те, щоб новий і важливий підручник було видано масовим накладом, який би розповсюджувався в університетських центрах.

І, насамкінець, зробимо деякі висновки. Як бачимо, викладання курсу «Історичне краєзнавство» має на історичному факультеті Дніпровського національного університету давні традиції, які закладалися ще в процесі науково-педагогічної діяльності проф. Д. І. Яворницького періоду Катеринославського університету та Катеринославського інституту народної освіти. На сучасному етапі нове покоління науково-педагогічних працівників, спираючись на попередні традиції, оновлює теоретичний та методичний інструментарій викладання історичного краєзнавства, що дає можливість надавати якісні освітні послуги, формувати у студентів-істориків класичного університету важливі компетенції, вмінні та практичні навички, прищеплювати любов до рідного краю.

З досвіду викладання краєзнавчих дисциплін на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка та пропозиції щодо викладання цих дисциплін у закладах вищої освіти України

Досвід викладання краєзнавчих дисциплін у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де я працюю, дозволяє висловити деякі міркування щодо викладання цих дисциплін у закладах вищої освіти, зокрема доцільності запровадження навчального курсу «Основи краєзнавства», чому присвячена наша сьогоднішня нарада.

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, зокрема на історичному факультеті, накопичений певний досвід викладання краєзнавчих дисциплін. Якщо раніше, до середини 1990-х років, на факультеті читався спецкурс з історичного краєзнавства тільки для студентів, які спеціалізувалися по кафедрі археології та музеєзнавства, то за часи незалежності України краєзнавча робота значно розширилася. Це, зокрема, пов'язано зі створенням у листопаді 1995 р. кафедри етнології та краєзнавства. Для всіх студентів факультету денної форми навчання донедавна на 3 курсі (V семестр) читався нормативний курс «Історичне краєзнавство» в обсязі 72 год. (2 кредити ECTS), зокрема: лекцій – 17 год., семінарських – 17 год., самостійна робота – 38 год. Навчальною програмою курсу передбачено 2 змістових модулі та 2 модульні контрольні роботи. Завершувалась дисципліна іспитом.

Щодо змісту викладання цього курсу, то зазначу наступне. Розробляючи програму курсу, ми брали до уваги те, що якщо

в регіональних вузах у рамках краєзнавчих дисциплін основна увага, як правило, приділяється вивченню свого краю, то студенти столичного університету мають вивчати історією всіх основних регіонів країни, оскільки це обумовлюється національним статусом університету та тим, що в університеті навчається молодь із різних регіонів України. І головне, такий підхід має забезпечити консолідуюче і системне вивчення регіонів країни в єдиному контексті. При цьому, звісно, належна увага приділяється також вивченню Київщини. Зазначу, що такий підхід було враховано при створенні підручника «Основи краєзнавства», де міститься розділ, в якому подається загальна характеристика країв України. Цей підручник, якби він був виданий більшим накладом, міг би забезпечити на відсотків 60–70 вивчення матеріалу з історичного краєзнавства.

Окрім історії країв, програма курсу з історичного краєзнавства передбачає вивчення питань, пов'язаних із теоретико-методологічними основами загального та історичного краєзнавства, характеристикою джерел історичного краєзнавства, розвитком краєзнавчих досліджень в Україні, пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної роботи, краєзнавчої діяльності музеїв, шкільного краєзнавства, взаємозв'язку краєзнавства і туризму, пам'яток регіонів. Безумовно, що фактично 34 год (якщо мати на увазі лекції і семінари) на вивчення такого кола питань недостатньо. Враховуючи це, матеріал лекційний і матеріал семінарських занять не дублюється. Частина питань виноситься на самостійне опрацювання.

У цьому навчальному році (2017/2018), у зв'язку зі змінами навчальних планів і розширенням кількості навчальних програм, нормативний курс «Історичне краєзнавство» для студентів стаціонару не читався, передбачається його викладання у наступному навчальному році на 4 курсі в рамках деяких освітніх програм.

Для студентів заочної форми навчання «Історичне краєзнавство» продовжувало викладатися на 4 курсі також

загальним обсягом 72 год., у тому числі: лекцій – 14 год., самостійна робота – 58 год. Як для студентів стаціонару, так і студентів заочної форми навчання практикується написання рефератів на краєзнавчу тематику.

Зауважу, що раніше на кафедрі етнології та краєзнавства, окрім спеціальності «етнологія», існувала спеціалізація «краєзнавство». Читались різні краєзнавчі спецкурси. Навіть був здійснений один випуск студентів цієї спеціалізації. На жаль, невдовзі спеціалізація «краєзнавство» була ліквідована і нині кафедра готує лише етнологів (спеціальність 032 «Історія та археологія», освітня програма «Етнологія»).

Водночас потрібно зазначити, що викладання краєзнавчих дисциплін останніми роками дещо розширилось у зв'язку із запровадженням нових освітніх програм, зокрема програми *«Історичне туризмознавство»*, в рамках якої читаються курси *«Туристичне краєзнавство»*, *«Києвознавство»*, *«Екскурсологія»* та ін.

Для методичного забезпечення навчального процесу викладачі кафедри підготували навчальний посібник з української етнології (2007) та низку внутрішньокафедральних методичних посібників краєзнавчого напрямку. Але, враховуючи специфіку краєзнавчих дисциплін, яка пов'язана з великим обсягом матеріалу, проблема підготовки повноцінних підручників і посібників все ще залишається актуальною. Окрім підручників та посібників для методичного забезпечення навчального процесу, ефективного вивчення краєзнавчих дисциплін потрібні спеціальні карти та атласи історичних регіонів тощо.

Важливе місце у викладанні краєзнавчих дисциплін відводиться використанню технічних засобів навчання, особливо комп'ютерній техніці. З кожним роком в цьому плані з'являється все більше можливостей. Проте, зі збільшенням спеціальностей бракує спеціалізованих аудиторій, особливо для викладання краєзнавчих дисциплін, які мають свою специфіку.

Важливою формою залучення студентів до краєзнавства є проходження практики. Окрім археологічної практики, яка традиційно проводиться на факультеті, кафедра етнології та краєзнавства організовує етнографічну практику для всіх студентів третього курсу. На відміну від археологічної, етнографічну практику студенти проходять самостійно за місцем проживання (за індивідуальними завданнями), оскільки відсутня матеріально-технічна можливість організувати виїзд на практику студентів усього курсу.

Із 2006 року була введена виїзна практика для магістрів-етнологів. Базами практики були Канівський природний заповідник та Оздоровчо-спортивний комплекс університету в Криму. Студенти досліджували населенні пункти як в етнографічному плані, так і суто краєзнавчому, знайомилися з визначними пам'ятками цих регіонів. На жаль, у зв'язку з браком коштів та втратою Оздоровчо-спортивного комплексу в Криму, організована виїзна практика для магістрів-етнологів останніми роками практично не проводиться.

Чотири роки поспіль на факультеті (з 2013 по 2016 рр.) замість педагогічної практики для всіх студентів-бакалаврів 4 курсу проводилася історико-краєзнавча практика на базі різних установ і організацій, які мають значний досвід краєзнавчої роботи. Проте з об'єктивних причин у минулому році для бакалаврів було повернено педагогічну практику.

Краєзнавчий напрям знаходить вияв і в науковій роботі студентів та викладачів. З метою привернення уваги до краєзнавчої (кієвознавчої) тематики, окрім тих конференцій, які традиційно проводяться на факультеті, кафедра етнології та краєзнавства спільно з Київською міською організацією Національної спілки краєзнавців України започаткували у 2014 році проведення Міжнародних науково-практичних конференцій «Києвознавчі читання: історія та етнокультура». Відбулося дві конференції, видані збірники матеріалів цих наукових форумів.

Кафедра етнології та краєзнавства проводить також експедиційну та екскурсійну роботу. Було здійснено експедиції в Полтавську, Житомирську області, Прикарпаття, АР Крим. В експедиціях кафедри, окрім викладачів, беруть участь також аспіранти та кращі студенти старших курсів.

Викладачами кафедри організовуються екскурсії не лише у Києві, а й до Чернігова, Переяслав-Хмельницького, Кам'янця-Подільського. На початку 2000-х років викладачами кафедри на базі підготовчого факультету університету було організовано курси екскурсіводів. Проіснували вони три роки, було підготовлено понад 50 екскурсіводів із числа студентів-істориків та іноземних філологів, видані відповідні свідоцтва.

На наш погляд, у проведенні екскурсійної роботи навчальними закладами є значний резерв, який полягає у налагодженні тісної співпраці у цьому напрямі навчальних закладів – столичних і регіональних. Могла б долучитися до цього й Національна спілка краєзнавців України. Здається, нині цим серйозно ніхто не займається.

Наслідком науково-пошукової роботи викладачів і студентів кафедри є створення етнографічного музею-лабораторії з архівом та бібліотекою, які використовуються у науковій роботі та навчальному процесі.

Як можна бачити, умови для викладання краєзнавчих дисциплін на факультеті постійно змінюються – в чомусь кращі, в чомусь гірші. Проте краєзнавчий напрям продовжує розвиватися.

Завершуючи виступ, хочу подякувати організаторам наради, керівництву НСКУ за увагу до краєзнавчої діяльності навчальних закладів, за ту велику роботу, яку проводить Спілка, оскільки це є значною допомогою викладачам у навчальному процесі, і висловити деякі пропозиції щодо викладання краєзнавчих дисциплін у закладах вищої освіти:

Ураховуючи важливе значення краєзнавства для виховання патріотизму студентської молоді в умовах сучасного

глобалізованого світу, доцільно запровадити навчальний курс «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти.

Запровадити у закладах вищої освіти освітню програму (спеціалізацію) «Краєзнавство» для освітнього рівня «бакалавр». (Можливо, й для ОР «магістр» відповідну освітню програму).

Активізувати розроблення науково-методологічних засад загального краєзнавства, звернувши особливу увагу на розробку його галузевих напрямів. Розвиток краєзнавства у науково-методологічному плані об'єктивно сприятиме впровадженню краєзнавчих дисциплін у навчальний процес закладів вищої освіти.

З метою покращення методичного забезпечення викладання краєзнавчих дисциплін у закладах вищої освіти за сприянням Міністерства освіти і науки України та Національної спілки краєзнавців України об'єднати зусилля науковців, викладачів вузів (створити авторські колективи тощо) для підготовки методичних розробок, підручників і посібників із краєзнавства, зокрема карт та атласів регіонів, навчальних посібників на електронних носіях тощо. У перспективі на базі підручника «Основи краєзнавства» створити з урахуванням напрямів загального краєзнавства навчальні посібники для різних спеціальностей.

Рекомендувати закладам вищої освіти створювати спеціалізовані навчальні аудиторії для вивчення краєзнавчих дисциплін.

За участі Національної спілки краєзнавців України та Міністерства освіти і науки України налагодити постійний обмін досвідом викладання краєзнавчих дисциплін у закладах вищої освіти шляхом проведення науково-практичних конференцій, нарад, семінарів тощо.

Налагодити механізм тісної співпраці між навчальними закладами, громадськими організаціями у проведенні екскурсійної роботи зі студентами.

Ольга Павлова
(м. Харків)

Із досвіду викладання краєзнавства в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна

Викладання краєзнавства в Харківському університеті має давні традиції, але постійно відбувається процес удосконалення і розширення можливостей викладання дисципліни, а також використання інноваційних досягнень сучасності. Безпосередньо, основне забезпечення викладання курсу завжди покладалося на історичний факультет. Тут цей предмет читається для студентів із 1972 р. Важливими складовими при складанні програми курсу завжди були методологічний розділ та розділи історії розвитку дисципліни і історії рідного краю. Довгий час предмет викладався на четвертому курсі в осінньому семестрі. До речі, цей курс слухають і студенти заочного відділення. З 2012 року викладання курсу «Історичне краєзнавство» запроваджено на першому курсі у першому семестрі і йому надається важливе значення в системі формування навиків наукового дослідження, чому служить опанування методологічною частиною курсу та застосування отриманих навичок у процесі виконання практичних та індивідуальних творчих завдань.

Викладання курсу передбачає читання лекцій та виконання практичних індивідуальних завдань. Для організації цієї роботи студентів певну допомогу на сьогодні надають і ті розроблені завдання (краєзнавча та топонімічна анкети), які представлені у виданому підручнику «Основи краєзнавства», а також інші види завдань як, наприклад, опис пам'ятки, опис краєзнавчого музею та інші. Суттєву допомогу в організації самостійної роботи та виконанні індивідуальних завдань студентами надає і дистанційний курс «Історичне краєзнавство».

Закінчується курс диференційованим заліком. Дуже суттєвим для розвитку практично-дослідних навиків студентів є запровадження у 2013 році для студентів третього курсу історичного факультету альтернативної педагогічній краєзнавчої практики. Базою для проходження студентами краєзнавчої практики став Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна, якому восени цього року виповнюється 10 років.

Краєзнавча практика передбачає як знайомство з історією та культурою Харкова, так і виїзні експедиції. Наприклад, у 2016 р. це були експедиції по західній Слобожанщині (Тростянець, Суми, Охтирка). В минулому році практиканти знайомилися з Придінців'ям (Національний заповідник «Гомольшанські ліси» та іншими об'єктами). У цьому році планується знайомство зі східними регіонами Слобожанщини (Печенеги, Великий Бурлук).

Все більша кількість студентів пише курсові роботи, а потім і бакалаврські і магістерські роботи з краєзнавчої тематики. Найбільша кількість таких робіт виконується по кафедрі історіографії, джерелознавства та археології (яка забезпечує читання курсу «Історичне краєзнавство»), а також кафедрі історії України та Східної Європи. Більшість студентів, виконуючи свої науково-дослідні роботи на краєзнавчу тематику, можуть презентувати свої досягнення не лише під час захисту курсових й дипломних робіт та на засіданнях студентських наукових гуртків, але і на двох масштабних конференціях молодих вчених, які щорічно проводяться на історичному факультеті Харківського університету. Це традиційні Каразінські читання (квітень) і Краєзнавча конференція (грудень). Остання із них – найстаріша в Україні такого роду (проводиться із 1983 р.) У цьому році йде підготовка до 37-ї краєзнавчої конференції.

Співробітники історичного факультету та Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька багато років виступають консультантами і науковими керівниками шкільних робіт із краєзнавства по лінії Малої академії наук України. У 2017 році заступник директора Центру краєзнавства університету – кандидат історичних наук О. І. Вовк розпочала успішно викладати курс «Харківщинознавство» для учителів міста і області на курсах підвищення кваліфікації вчителів, які діють при університеті. З 2017 року Центр краєзнавства також став базою для проходження стажування науковців та вчителів. У цьому напрямку працює і колектив відділу «Україніка» Харківської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка, які готують огляди літератури краєзнавчої спрямованості на допомогу вчителям. Що стосується університетського навчального курсу «Історичне краєзнавство», то фахівці відділу «Україніка» щорічно знайомлять першокурсників, які слухають цей курс, із краєзнавчою бібліографією та фондами краєзнавчої літератури, наявною у відділі та бібліотеці, а також електронними ресурсами, в тому числі й розміщеними на сайті відділу «Україніка» у вільному доступі.

Очевидно, що не дивлячись на відомі досягнення у справі викладання краєзнавства, існує ще немало резервів для розширення і поглиблення краєзнавчої підготовки в Харківському університеті, та і в інших навчальних закладах України. Тому, на нашу думку, серед важливих завдань, які стоять перед краєзнавцями – підготовка хрестоматії з краєзнавства, яка могла б стати гарною підмогою уже виданому підручнику. Сам підручник потребує також додаткового тиражу, так як попит на нього великий із різних куточків нашої країни. Вважаю, що і сама присутність слова краєзнавство в назвах кафедр навчальних закладів більше б стимулювала роботу викладацьких колективів у даному напрямку.

Краєзнавчий компонент у навчально-виховному процесі: з досвіду роботи

В Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (ОНУ) виховання студентської молоді є одним із пріоритетних завдань. Розглядаючи концепцію освіти як процес розвитку творчої особи, мусимо шукати якісно нові підходи, форми організації виховної роботи, посилення її ролі в діяльності вищих навчальних закладів, професорсько-викладацького складу, студентської молоді. Все це вимагає приведення в дію як нових форм впливу на студента, так і активізації традиційних форм організаційно-виховної, культурно-освітньої роботи у новій національній моделі вищої освіти, відпрацювання нових методик та стилю виховання. І такими змістовними складовими є країнознавчий та українознавчий компоненти.

Однак їх впровадження у виховний процес в умовах міського середовища зумовлене необхідністю розробки відповідних методик, програм і підходів, спрямованих на роз'яснення і розуміння специфіки розвитку традиційної культури, її трансформації у містах, особливо на півдні України, в умовах активної міжкультурної взаємодії, де вона втрачає чимало властивих етнічній культурі ознак, але не втрачає етнічної основи. Такий підхід став визначальним при розробці структури і змістового наповнення виховної роботи на історичному факультеті (з 1 січня 2018 року – факультеті історії та філософії) Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Досвід роботи на історичному факультеті ОНУ по впровадженню у виховний процес компонентів української традиційної культури і обрядовості зокрема накопичено впродовж понад 15 років. На початку ХХІ століття було розроблено відповідну програму з трьох частин, у кожній з яких передбачається виконання конкретних завдань. Кожна частина – своєрідний етап, у межах якого передбачається виконання низки завдань.

Завдання *першого етапу* передбачає ознайомлення з історіографічною спадщиною, знаннями про стан традиційної культури українців. Одним із важливих завдань першого етапу є з'ясування питання про наявність і функціонування української традиційної культури в Одесі в період її активного заселення і на ранніх етапах розвитку. Ця частина роботи здійснюється в процесі виконання аудиторного навантаження, на студентських конференціях, у діяльності наукових студентських товариств, гуртках тощо.

Увага зосереджується на питаннях економічного, соціального розвитку південноукраїнських міст, у тому числі й Одеси, формування етнічного складу населення, його динаміки на початкових етапах існування південноукраїнських міст. Для розуміння специфіки регіону, ролі полікультурного компоненту студенти вивчають історичну ситуацію на Півдні України, міграційну політику держави у ХVІІІ–ХІХ століттях, історію заселення Причорномор'я. Таким чином формується уявлення про Одесу з її полікультурним простором, розумінням специфіки міста як продукту взаємодії різних національностей, ролі українців у формуванні міської культури Одеси. Вивчення наукової спадщини із етнографічного українознавства формує уявлення про реальний потенціал українського фактора і його роль у формуванні етнокультурної специфіки Півдня

України, сприяє спростуванню тверджень про занепад, а то й відсутність української традиції в полікультурному середовищі Півдня України¹.

На *другому етапі*, переважно під час проходження етнографічної практики, студенти накопичують емпіричний матеріал, знайомляться з традиційною культурою в умовах її функціонування, займаються реконструкцією традиційних обрядів й підготовкою їх до демонстрації.

Завдання другого етапу програми пов'язані з організацією і проведенням пізнавально-просвітницької роботи студентів, популяризації ідеї і впровадження елементів традиційної культури в сучасну побутово-обрядову культуру, відтворенню забутих звичаїв і традицій. Для цього у 2000 році на історичному факультеті ОНУ за ініціативи В'ячеслава Григоровича Кушніра було створено фольклорно-етнографічний колектив, який згодом отримав назву «Джерело».

Популяризація народної культури українців цим колективом проводиться за двома напрямками – сценічній постановці родинних та календарних свят, практичній демонстрації обрядів під час того чи іншого свята. Студенти відтворюють на сцені традиційні родинні свята, як правило це весілля, сценарій якого складений на основі зібраних в українських селах Одещини матеріалів. За час існування колективом здійснено постанови: «Українські вечорниці», «Андріївські вечорниці», двох варіантів весілля українців Одещини: «Кодимське весілля», за ініціативою викладача С. Є. Шеренгової та «Українське традиційне весілля» (за матеріалами польових

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Українознавчий компонент у навчально-виховному процесі: навчально-методичний посібник. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. – С. 5–10.

етнографічних досліджень півдня Одещини). Таким чином у сценічній формі продемонстровано варіативність традиційної обрядовості українців нашого регіону¹.

Щороку на історичному факультеті в кінці 1-го семестру студенти та гості стають учасниками реконструкцій традиційних свят. У рамках навчального курсу «Українська етнологія» та спецпрактикуму «Український весільний ритуал» (доцент Петрова Наталія Олександрівна – заступник декана з наукової та виховної роботи) студенти отримують завдання для самостійної та індивідуальної роботи, яку виконують у вигляді етнографічних реконструкцій або театральних постанов із етнографічними елементами. За понад 15 років було поставлено десятки різноманітних вистав та реконструкцій: «Андріївські вечорниці», «Вечорниці», «Весілля», «Свадання», «Маланка та Коза», «Колодій», «Три празники», «Масляна», «Купала», «Веснянки», «Обряд запікання дитини», «Вечори на хуторі...», «Сорочинський ярмарок», «За двома зайцями», «Кайдаші», «Кам'яний Хрест», «Назар Стодоля», «Козак Микола» та багато інших. Така форма роботи допомагає студентам у прикладній формі опанувати отримані фактичні знання в галузі традиційної культури та обрядовості, здобути навички організації проведення заходів культурно-масового характеру. Щороку 13 січня гурт проводить у місті традиційні новорічні заходи-привітання, в основі яких реконструйовані обрядові персонажі українців Одещини «Маланка» та «Коза» вітають адміністрацію університету².

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Вказ. праця. – С. 10–11.

² Там само. Вказ. праця. – С. 16–21; Петрова Н. О. З досвіду роботи студентів у справі збереження української традиційної культури на Одещині // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – Вип. 23 – Київ: УНІСЕРВ, 2007. – С. 51–55.

Колядування стали помітною подією, коли студенти відвідують школи, гімназії, державні установи, телестудії, що є ефективною формою популяризації народної спадщини.

Досвід українознавчих реконструкцій неодноразово репрезентовано в телепросторі Одещини. Так, на обласному державному телебаченні записано і видано в ефір передачу про українські веснянки – ритуалізовані танці українців дохристиянських часів, а також вже впродовж 10 років проводяться записи вистав та реконструкцій фольклорно-етнографічною театральною студією «Джерело» під керівництвом заступника декана з наукової та виховної роботи доц. Наталії Олександрівни Петрової¹. Цей колектив неодноразово ставав лауреатом та призером театрального конкурсу Всеукраїнського фестивалю дітей та молоді «Шевченко в моєму серці» (2005, 2006), учасниками та призерами і переможцями Всеукраїнських фестивалів студентської творчості «Весняна хвиля» (2006, 2007, 2008, 2009) та «Барви осені»².

Факультет має співпрацю з дитячими будинками («Перлинка» та Притулком № 1), в рамках нового проекту «Ми – українці». Основною метою проекту є вивчення народних

¹ Петрова Н. О. Формування народознавчої компетентності особистості у виховному процесі сучасного вищого навчального закладу (з досвіду роботи) // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. 2007. – Випуск XIII–XIV. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 102–105.

² Горчакова О. А., Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Виховний потенціал етнопедагогічного досвіду у формуванні морально-етичних цінностей сучасної молоді: гендерний аспект // Науковий вісник Південно-Українського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – Спецвипуск «Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи». – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. – С. 229–233; Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Вказ. праця. – С. 23–29.

свят, обрядів, звичаїв. У практичній площині реалізації проекту група студентів-етнологів неодноразово приїжджала до установ на окремі свята («Андріївські вечорниці», «Новорічні свята», «Масниця», «Веснянки»), та, одягнувшись у національні костюми, розповідали дітям про історію та суть свят з їх реконструкцією.

Здійснюється і міжнародна співпраця, зокрема з Генеральними консульствами Польщі і Румунії, з університетами Кракова, Ольштина, Ополя в Польщі. Кожна зі сторін виконує взяті на себе зобов'язання. Історичний факультет забезпечує виконання науково-дослідних завдань, Генеральне консульство Польщі в Одесі здійснює координаційну роботу по налагодженню зв'язків із науковими установами, музеями у Польщі. Музейно-експозиційну роботу на віднайдених матеріалах історичний факультет проводить із Кодимським історико-краєзнавчим музеєм, Нижньодунайським університетом м. Галац (Румунія)¹.

За останні роки виконано значний обсяг роботи. У Польщі опубліковано низку статей за результатами співпраці з актуальних питань історії і культури. Проведено значну роботу з історичними музеями Варшави по збору інформації і матеріалів про життя та діяльність видатної особистості Польщі, уродженця м. Кодима Станіслава Скальського. Завдяки спільним зусиллям у Кодимі, за присутності делегації із Польщі, представників із Варшави, Вроцлава, Кракова, Ополя, в історико-краєзнавчому музеї відкрито експозицію, присвячену Станіславу Скальському.

Однією з форм роботи з Кодимським історико-краєзнавчим музеєм у рамках проведення етнографічних практик є участь студентів-істориків в організації і проведенні семінарів по традиційному ткацтву та вишивці на базі музею.

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Вказ. праця. – С. 37–40.

На *третьому етапі* аналізується ефективність реалізації програми, здійснюються, крім популяризації української традиційної культури, практично-експериментальні заходи з метою оцінки якості проведеної роботи. За приклад можна навести дослідницькі заходи у молодіжному середовищі. Так, методом анкетування у 2006 році було опитано 140 студентів 2-го, 3-го курсів історичного факультету ОНУ та 100 курсантів Одеського інституту сухопутних військ (ОІСВ), яких студенти-історики впродовж 2005 року ознайомили з українською обрядовістю. Курсантам було продемонстровано реконструкції традиційних обрядів.

Результати анкетування засвідчили зростаючий інтерес молоді до традиційної культури, усвідомлення її важливої ролі у вихованні. Більшість респондентів вважають, що дотримання обрядів та звичаїв, зокрема під час весілля, сприяє вихованню морально-етичних цінностей. Половина дівчат-студенток та 40% хлопців-студентів і 42% курсантів висловили бажання провести своє весілля за традиційним обрядом. Більше половини респондентів переконані, що традиційний шлюб є найкращою формою створення сім'ї для сучасної молоді. Позитивні наслідки особливо відчутно простежуються при порівнянні результатів анкетування, проведеного серед курсантів, ознайомлених із традиційною обрядовістю, і тими, які не були присутні на проведених заходах і мають слабе уявлення про традиційну культуру. Виявлено, що курсанти, які не приймали участі в народознавчих заходах, показали більш низький рівень оцінки шлюбу, не пов'язували проведення важливих у їхньому житті подій з дотриманням традицій, не бажали, на відміну від інших, наприклад, провести своє весілля за традиційним обрядом.

Така ж картина спостерігається й серед студентів-істориків.

Ефективність дії програми підтверджується й результатами анкетування в чотирьох регіонах України серед студентів вищих навчальних закладів міст Києва, Львова, Одеси і Харкова. На запитання про роль і місце традиційної культури українців у сучасній обрядовості найбільший відсоток дали одеські студенти, 2/3 яких складала молодь історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова¹.

Варто відзначити, що одеські студенти, по відношенню до опитаних в інших регіонах, надали найбільший відсоток стверджувальних відповідей саме з питань етнографічних знань, тоді як у визначенні інших символів української національної культури (крім Т. Г. Шевченка) одесити поступилися студентам з інших регіонів.

Те, що одеська молодь пріоритетом визнала сімейну і календарну обрядовість, є результатом проведення пізнавально-просвітницької і практично-експериментальної роботи.

Важливою, з точки зору підготовки істориків-вчителів, є практика організації і проведення студентами і викладачами просвітницької роботи у загальноосвітніх школах.

Активні регулярні польові дослідження з початку 1990-х років, що проводяться науковцями кафедри археології та етнології України, накопили чималий фактологічний матеріал, який використовується в системі патріотичного виховання, сприяють формуванню національної ідентичності, тому залучення до цього процесу народознавчого компоненту – одне з головних пріоритетів. Ми виходили з розуміння необхідності проведення постійної народознавчої роботи з вчителями загальноосвітніх шкіл, забезпечення освітніх закладів конкретними матеріалами, методичною допомогою. У 2006 році на засіданні в ОНУ імені І. І. Мечникова

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Вказ. праця. – С. 43–47.

круглого столу «Роль традиційної культури у вихованні національної свідомості українців» за участю ректора В. А. Сминтини, начальника управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації Д. М. Демченка, Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, керівників районних методоб'єднань вчителів історії, науковців історичного факультету, було прийнято рішення розпочати роботу за декількома напрямками: підготовка етнографічних матеріалів для вчителів народознавства, надання методичної допомоги для підготовки і перепідготовки вчителів народознавства, організація і проведення обласного конкурсу для учнів середніх шкіл «Обряди мого села».

Реалізація прийнятих рішень розпочалась із використання накопичених і систематизованих на історичному факультеті матеріалів, публікацій з народознавства Одещини. Кожний викладач-народознавець отримав їх в електронному варіанті для подальшого використання у своїй роботі. Для підготовки, підвищення кваліфікації вчителів на історичному факультеті розпочав свою роботу методологічний семінар. На щоквартальних засіданнях викладачі слухали лекції з актуальних питань історії, народознавства, ділились досвідом народознавчої роботи.

Складнішим виявилася організація і проведення обласного народознавчого конкурсу. Відсутність досвіду і відповідних знань, труднощі матеріального характеру – все це разом не давало підстав для оптимізму. Потрібно було вирішити й непросту проблему змістового характеру конкурсу, відбору матеріалів для виконання конкурсних завдань. Ми відмовились від використання етнографічної інформації з інших регіонів, а взяли за основу автентичний матеріал із сіл походження конкурсантів. Такий підхід передбачав залучення школярів до конкретної пошукової роботи. За вимогами «Положення» про проведення конкурсу перед показом

обряду учні розповідали про джерело інформації, тобто про мешканців свого села, які й розповіли про той чи інший обряд.

Конкурс проходив у декілька етапів. На районному змагалися представники шкіл району. Переможці отримували право участі в обласному турі.

Щоб уникнути проблем, пов'язаних із приїздом до обласного центру, провели фінальний тур для шкіл районів Буго-Дністровського межиріччя у Балті, і у Татарбунарах – для шкіл районів Буджака. Так, у Балтському районі у конкурсі взяли участь 18 колективів сільських шкіл і Балти. У подальшому обласні конкурси «Обряди мого села» відбувалися в Одесі¹.

Те, що було продемонстровано школярами, заслуговує найвищої оцінки. По-перше, слід відзначити наполегливу пошукову роботу. Найбільш вражаючим стало відтворення різноманітних обрядів, переважна більшість яких відображає обрядовість саме тих сіл, де проживають конкурсанти. Особливий інтерес у членів журі викликало виконання обрядових пісень, яких у сучасній обрядовій практиці ми вже не існує. Школярі продемонстрували різноманітні календарні обряди («Коза», «Великдень», «Івана Купала»), передвесільні та весільні обряди (коровайний, розплетення коси, покривання молодої). Приємно дивувала відповідальність учасників конкурсу до приготування обрядової атрибутики, традиційного одягу, демонстрація неабиякого режисерського хисту.

Плідною є співпраця історичного факультету з історико-туристичним комплексом Фрумушика-Нова – унікальним на півдні України музейним історико-етнографічним комплексом просто неба. Такі комплекси в Європі існують давно, де їм приділяється велика увага як важливому компоненту

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Вказ. праця. – С. 48–51.

виховання, вивчення історичної і культурної спадщини. Багатого досвіду організації таких комплексів в Україні ще не має, а ті комплекси, що є, з різних причин не використовуються належним чином у гуманітарних програмах державного значення, тоді як українське суспільство відчуває гостру необхідність у наявності і використанні таких об'єктів. Основною метою співпраці з комплексом Фрумушика-Нова є створення своєрідної діючої етнографічної лабораторії¹.

Фрумушика-Нова має все необхідне для проведення пізнавальної, виховної, навчально-методичної роботи. Тут зосереджені унікальні етнокультурні комплекси принаймні семи груп населення (албанці, болгари, гагаузи, молдовани, українці росіяни, старовіри,), існує краєзнавчий музей, експозиція якого репрезентує історію Буджака, а етнографічні комплекси у вигляді селянських садиб відображають побут і традиційну культуру етнічних груп населення південної Бессарабії, в культурі яких відображено позитивний і багатий досвід багатовікової історії мирного співіснування.

На базі Фрумушика-Нова розпочато проведення міжнародних народознавчих конференцій за участю студентів. Зокрема, у 2014 році було проведено засідання міжнародної конференції «Одеські етнографічні читання» за темою «Етнокультура порубіжжя: локально-територіальні особливості», у 2017 році за темою «Міграції в етнічних процесах».

Із 2015 року Фрумушика-Нова використовується як база для проведення етнографічної практики студентів історичного

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Студентська етнографічна практика в контексті дослідження традиційної культури українців // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи: збірка наукових робіт присвячена 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського університету імені І. І. Мечникова. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. – С. 464–467.

факультету, в процесі якої студенти і викладачі вивчають актуальні проблеми етнічної історії краю, накопичують із навколишніх сіл унікальний етнографічний матеріал, важливий для виховання шкільної і студентської молоді¹.

Студенти історичного факультету беруть активну участь у реконструкціях обрядових атрибутів, господарсько-побутових комплексів, календарних обрядів і свят, популяризації традиційної культури на базі комплексу Фрумушика-Нова. Так, вже чотири роки поспіль проводяться реконструкції літнього свята Івана Купала.

Етнографічні реконструкції набувають особливого значення на базі таких комплексів відпочинку, оскільки безпосередніми учасниками свята стають не тільки студенти, а й відпочиваючі, і інформація про традиційні свята та обряди поширюється серед різноманітних та різновікових аудиторій. Накопичується матеріал для теоретичної підготовки істориків, етнологів, археологів і особливо вчителів історії і народознавства, адже викладачі навчальних закладів всіх рівнів мають гостру потребу в розробках краєзнавчого характеру. Учні загальноосвітніх шкіл і студенти вищих навчальних закладів, які невдовзі складатимуть основу громадянського суспільства, мають мати набагато більше знань про історію і культуру свого краю.

Одещина межує з Румунією і Молдовою, тому не дивно, що в цих сусідніх країнах проживають українці. Найбільш змістовною і плідною є наша співпраця з українцями Північної Добруджі в Румунії, за активної участі студентів історичного факультету².

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Студентська етнографічна практика... – С. 460–468.

² Кушнір В. Задунайські українці. Повернення до духовних витоків // Український вісник. – XXIV. – № 15–18 (серпень-вересень). – Бухарест, 2017.

У Північній Добруджі і в дельті Дунаю українці проживають з останньої третини XVIII ст. Вони зберегли мову і народні традиції, але особливо потребують духовних зв'язків з історичною батьківщиною. За більш ніж 200 років проживання за межами України, у полікультурному середовищі, українці збагатили національну культуру Румунії, створили унікальний варіант власної етнічної культури. Її потрібно вивчати, популяризувати як важливу складову укріплення української ідентичності, адже за десятиліття багато що втрачено, забуто. Тому одним із першочергових завдань є дослідження і повернення до практики виконання календарних обрядів і свят, родинних звичаїв. Участь викладачів і студентів історичного факультету у виконанні цього завдання відповідальна. До того, співпраця з діаспорою має і наукове значення. З 1999 і особливо з 2003 року наша співпраця здійснювалась у різноманітних формах. Студенти мають можливість аналізувати наслідки багатолітньої відсутності системної роботи, спрямованої на збереження мови і традиційної культури, розробляти проекти щодо відродження традиційно-побутової культури, організовувати і проводити практичні заходи: польові дослідження, міжнародні конференції, круглі столи, конкурси для молоді, брати участь у святах, присвячених Тарасові Шевченку, етнофестивалях¹.

Крім проведених у м. Тульча трьох наукових міжнародних конференцій, присвячених історії «Задунайської Січі», найбільше уваги за участі студентів приділялося заходам, пов'язаним із вивченням і популяризацією культури.

Започатковано конкурс на приз знавця історії українців у Північній Добруджі і «Задунайської Січі» нашого земляка Ананія Коломійця. Його й справді можна назвати першим

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Українознавчий компонент... – С. 58–68.

істориком Задунайської Січі, бо саме він на початку 1880-х років, у віці 119 років розповів знаному українському етнографові Федорові Вовку чимало невідомого на той час про історію і культуру українців за Дунаєм, наголошуючи на необхідності записувати і видавати друком знання про українську минувшину. Найбільш активні із українців Тульчі і навколишніх сіл зайнялися записуванням своїх знань і спогадів старших родичів. Науковці опрацьовують зібрані матеріали і разом зі студентами і українською молоддю в Румунії здійснюють реконструкцію обрядів і календарних свят.

Проводились і такі тематичні заходи як «Круглі столи». Один із них на тему українського образотворчого мистецтва і фольклору в традиційній культурі відбувся в Тульчі восени 2016 року.

Ще одним важливим сегментом традиційної культури у справі укріплення ідентичності є календарна обрядовість, адже календарні свята і обряди кожного етносу унікальні і неповторні за своєю природою, до того ж їх виконання супроводжується рідною мовою. Найбільш популярні із них старше покоління в селах дельти Дунаю добре пам'ятає. Тому перший наш досвід маланкування в Тульчі, Мурігйолі, Нижньому Дунавці у 2016 році із задоволенням підтримали мешканці вказаних сіл.

А вже влітку відбулося продовження виконання календарних свят. Такого дійства на березі Дунаю Тульча ще не бачили. Власне це був своєрідний семінар. Група студентів історичного факультету прибула цього разу вивчати свято Івана Купала. Відбувалось все на набережній Дунаю, у найбільш людному місці Тульчі. Звісно, в умовах міста відтворити усі компоненти обрядових дій складно, але основні, які відображають сутність свята, було продемонстровано: плетіння вінків, прикрашання Купала і Марени, пускання вінків у води Дунаю. Купальські ігри молоді викликали великий інтерес,

у тому числі і перехожих, але слід особливо відзначити зацікавлення української молоді в Тульчі, що важливо з точки зору перспективи відродження української обрядовості¹.

Репрезентований досвід роботи засвідчує реальність і корисність впровадження краєзнавчого та українознавчого компонентів у навчально-виховний процес, доводить можливість використання різноманітних форм, у тому числі і співпрацю з державними установами та громадськими організаціями, загальноосвітніми школами. Студенти напрацьовують уміння і навички з перспективою їх використання у майбутній професійній діяльності, виховання патріотичної молоді.

¹ Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Українознавчий компонент... – С. 62–68.

Людмила Ясновська
(м. Чернігів)

**Навчальний курс
«Історичне краєзнавство»
у Національному університеті
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**

Краєзнавство в Україні стало могутнім засобом пробудження національної самосвідомості українського народу, його національно-історичної пам'яті та духовності, без чого неможливим був би процес утвердження української державності. Інтерес до минувшини можна пояснити тим, що ніколи не вичерпується допитливість людини, котра прагне дізнатися, що відбувалося на землі, де вона народилася, живе, що було тут до неї, якими були її предки, з якими труднощами вони зустрічалися, як їх переборювали.

Дослідження студентами історії рідного краю – це перші сходинки до усвідомлення себе як громадянина. Як свідчить досвід, активними членами суспільства стають ті молоді люди, які досконало знають своє коріння.

Хотілося поділитися досвідом роботи викладання курсу «Історичне краєзнавство» у Навчально-науковому інституті історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського (далі – Інститут) Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Виховання шанобливого ставлення до історії Чернігово-Сіверщини – важливе завдання курсу «Історичне краєзнавство». Втілювати його в життя покликана допомагає кафедра археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи, створена у 1994 р., яку сьогодні очолює член Національної спілки

краєзнавців України, доцент А.М. Острянка. Кафедра забезпечує викладання етнологічних (етнографія України, антропологія, фольклор України), краєзнавчо-туристичних (історія та сучасна індустрія туризму, географія туризму, світова індустрія туризму) та археологічних дисциплін, а також проведення краєзнавчо-туристичної практики.

Кафедра підтримує тісні наукові контакти з Інститутом археології НАН України, Національним історичним музеєм України, обласним Центром дитячого та юнацького туризму і екскурсій управління освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації, Центром туристсько-оздоровчої та виховної роботи з дітьми і молоддю управління освіти Чернігівської міської ради. Викладачі кафедри стали ініціаторами проведення п'яти обласних історико-краєзнавчих конференцій учнівської молоді.

Курс «Історичне краєзнавство» знайомить студентів з теоретичними і методичними проблемами історичного краєзнавства, історією розвитку краєзнавства в Україні та на Чернігівщині від його зародження до сьогодення. Викладання цієї дисципліни студентам першого курсу має на меті ознайомлення з основними групами джерел історичного краєзнавства: писемними, речовими та усними. Значна увага приділяється методам їх пошуку та опрацювання. Крім того, вивчається методика організації роботи з історичного краєзнавства в школі, використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії, розглядаються основні форми позакласної краєзнавчої роботи.

Ми практикуємо різні форми проведення практичних занять. Вже стало традицією написання рефератів під гаслом нашого земляка О.П. Довженка «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє». Метою такого виду роботи є навчити студентів застосовувати основні види джерел для здобуття історичної інформації шляхом написання рефератів обсягом

до 10–15 сторінок. Студентам пропонуються такі теми на вибір: «Історія моєї родини», «Історія моєї вулиці», «Історія мого села», «Топоніми мого міста або села», «Антропоніми мого міста або села», «Гідроніми мого краю», «Народні звичаї та обряди мого краю», «Народні пісні мого села», «Спогади старожилів мого села або міста», «Пам'ятки історії та культури мого села або міста».

Занурення до однієї з обраних тем дозволяє студентам продовжити її вивчення під час написання курсових, бакалаврських, магістерських робіт, а потім і кандидатських дисертацій. Наприклад, студентка Н. Щербина почала із знайомства з історією Сосницького музею та постаттю його засновника Ю.С. Виноградського на рівні в курсової, бакалаврської та магістерської робіт і завершила захистом кандидатської дисертації на тему «Життєвий шлях та науково-просвітницька діяльність Ю.С. Виноградського (1873–1965)», одним з офіційних опонентів якої була доктор історичних наук Р.В. Маньковська.

За визначенням М.С. Грушевського, саме на Чернігівщині «Поховані секрети Старої України – і зародки Нової». Тому знайомство студентів з природно-географічними особливостями та історичним минулим Чернігівщини шляхом огляду пам'яток історії та культури, які розташовані в населених пунктах регіону, дозволяє підтвердити цю тезу. Першокурсникам пропонується підготувати тематичні екскурсії на вибір кожної групи – «Пам'ятки історії та культури межиріччя Десни та Дніпра», «Пам'ятки історії та культури басейну р. Остер», «Пам'ятки історії та культури Чернігівського Задесення», «Пам'ятки історії та культури Південної Чернігівщини», «Пам'ятки історії та культури на території південно-східної Чернігівщини», «Пам'ятки історії та культури басейну р. Удай», «Пам'ятки історії та культури Новгород-Сіверського Полісся», «Пам'ятки історії та культури

Чернігівського Полісся». Заняття проходить у вигляді автобусної екскурсії (за бажанням) або аудиторно з використанням підготовлених презентацій.

Для розуміння значення рідного міста в історії України і підтвердження слів М.С. Грушевського про те, що Чернігів – «це українська Равенна, де дорогоцінні пам'ятки, музеї і архіви тихо спочивають серед тихих провінціальних улочок, садків і лугів, привітно вітаючи заїжджого гостя», студентам пропонується підготувати та провести екскурсію по місту для знайомства з видатними пам'ятками історії та культури Чернігова – «Чернігів IX–XIII ст.», «Архітектура Чернігова XI–XIII ст.», «Монастирі Чернігова XI–XVIII ст.», «Чернігів другої половини XVII–XVIII ст.», «Навчальні заклади Чернігова XVIII – початку XX ст.», «Місто у XIX – на початку XX ст.», «Чернігів літературний», «Некрополі Чернігова», «Музеї Чернігова». Підготовка тематичних екскурсій дозволяє зануритися в історію міста від князівських часів до сьогодення, звернувши увагу природні умови, рослинний і тваринний світ та окреслюючи екологічні проблеми, економічний розвиток міста, його символіку. Перші спроби проведення екскурсій по рідному місту для деяких випускників Інституту, стали майбутньою професією, серед них О. Самотяжко, Ю. Король, О. Герасименко, В. Пилипенко, Є. Іванов, Н. Щербина, Е. Міден та ін.

Пам'ять про своє коріння робить людину свідомішою, достойнішою, сильнішою й інтелігентнішою. Цьому сприяє краєзнавство. Тому слід привітати потужний колектив авторів підручника «Основи краєзнавства» з можливістю донести до студентів головні напрямки краєзнавчого пошуку. Сподіваємося, що ці підручники невдовзі з'являться в усіх бібліотеках закладів вищої освіти України.

Тарас Нагайко
(м. Переяслав-Хмельницький)

**Краєзнавчі студії
Навчально-наукового центру
усної історії ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»**

Всебічне й ґрунтовне осмислення процесу історичного розвитку регіону Середньої Наддніпрянщини та Переяславщини зокрема дозволяє увиразнити унікальні історико-соціальні особливості окресленої території та водночас поглянути на процеси етнокультурного й національного становлення краю у глобальному вимірі. Переяславщина має значний потенціал краєзнавчих досліджень. На цій землі відбувалися події, які відіграли визначальну роль для розвитку української державності. У добу Русі Переяслав був її важливим оборонним форпостом, політичним центром Переяславського князівства. У ньому «сиділи» князі роду Рюриковичів. У козацький час це важливий військово-адміністративний центр – головне місто Переяславського полку. З Переяславщиною тісно пов'язані імена видатних представників українського народу – Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка та інших. З Переяславом пов'язана й ідеологічна міфологема дружби двох «братніх» народів. Саме «Переяславський міф» вплинув не лише на хід вітчизняної історії, а й сформував відповідні сенси, що замінили національну візію історичного процесу. Повернення до вивчення саме місцевої історії покликане повернути ту історичну пам'ять, яка була знівельована імперською доктриною московсько-радянських ідеологів.

Основною є думка про синтезуючу роль краєзнавства. Саме краєзнавство, як галузь історичної науки, дозволяє виявити зв'язки між усіма елементами навколишнього середовища в їх історичному розвитку. В історичній площині краєзнавство репрезентоване вивченням історії населених пунктів, підприємств, господарств, установ тощо. Крім того, важливе значення має вивчення долі визначних постатей, що народилися, працювали, перебували або ж вивчали регіон, місто, село. Саме мікрорівневий контекст дозволяє простежити універсальну функцію краєзнавства в системі історичної науки.

В академічній науці дисциплінарними синонімами історичного краєзнавства виступають історична регіоналістика та локальна історія. Його теоретико-методологічні основи збігаються з низкою існуючих напрямків. Дослідницький інструментарій сучасного історичного краєзнавства формується на основі комплексної взаємодії окремих галузей історичного знання, спеціальних історичних дисциплін та новітніх методологічних підходів історичної науки: краєзнавство, народознавство, етнографія, етнологія, історична антропологія, культурна антропологія, демографія, історична урбаністика, топоніміка, мікроісторія, історія повсякденності, усна історія, історична пам'ять та ін.

Сьогодні історичне краєзнавство несе важливу *виховну* функцію, слугуючи засобом пробудження національної самосвідомості народу. Історичне краєзнавство мислиться як ефективний засіб вивчення історико-культурної спадщини, сприяє проведенню просвітницької роботи, творчій активності громадян. У *дидактичній* площині краєзнавство покликане забезпечити знайомство з методами та принципами пошуково-дослідницької роботи, її організаційними засадами тощо.

Сталий інтерес дослідників до вивчення історії Переяславщини засвідчують численні наукові заходи краєзнавчого спрямування, що відбуваються на базі наукових та освітніх установ м. Переяслава-Хмельницького.

Саме у Переяславі залишив свій безцінний спадок Герой України Михайло Іванович Сікорський. Його зусиллями створено знаний музейний комплекс України – Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Він об'єднує значну кількість об'єктів культурної спадщини, історичних пам'яток, тут створено понад двадцять тематичних музеїв і є однією з найбільших музейних та наукових установ України. У ньому презентовано унікальні об'єкти культурної спадщини та відбувається вивчення історичного минулого нашого народу. У структурі закладу діють підрозділи, діяльність яких спрямована на вивчення окремих локальних аспектів історії та культури. У фондових зібраннях та експозиціях НІЕЗ «Переяслав» зберігається значний пласт матеріалів, що розповідають про історію Переяславської землі з найдавніших часів до сьогодення. З 50-х рр. минулого століття на базі краєзнавчої колекції історичного музею було розпочато здійснення унікального за обсягом та наповненням комплексу заходів із організації музейної справи, охорони та вивчення пам'яток, дослідження минулого регіону, який вважається одним із центрів зародження української культури, духовності та державотворення.

У червні 2015 р. у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» засновано видавничу серію «*Краєзнавча бібліотека Переяслащини*», що на сьогодні налічує шість випусків краєзнавчих видань.

Плідна краєзнавча діяльність проводиться у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Важливе значення у впровадженні краєзнавчих ініціатив відіграють університетські підрозділи.

На історичному факультеті для студентів освітнього рівня «бакалавр» із 2017 р. введено спеціалізацію за напрямком «Краєзнавчо-туристична робота».

На кафедрі історії та культури України упродовж різного часу студентам викладаються різноманітні дисципліни та спецкурси, які пов'язані з історією краю: «Історичне краєзнавство», «Історія Переяславської землі», «Культура рідного краю». Діють також студентські археологічна та етнографічна польові практики. Студентами виконуються бакалаврські та магістерські роботи, тематикою яких виступає історичне минуле окремих населених пунктів. Про активізацію теми краєзнавства у навчальному процесі свідчить спектр нещодавно впроваджених спецкурсів та дисциплін, що складаються з наступних сегментів: «Історичне країнознавство», «Туристичні ресурси України», «Козацькі пам'ятки», «Актуальні проблеми та історіографія регіональної історії», «Державно-правове регулювання краєзнавчо-туристичної, музейної роботи», «Туризм і екскурсійна справа».

У систему навчально-виховного процесу інтегровані відповідні лабораторії: «Лабораторія методики біології та краєзнавства», «Регіональні особливості розвитку оздоровчо-спортивного туризму та краєзнавчої роботи». Зусиллями педагогічного складу організовуються традиційні наукові зібрання. Зокрема: Міжвузівська науково-практична студентська конференція «Регіональні особливості розвитку оздоровчо-спортивного туризму та краєзнавчої роботи», Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти», Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми і перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і туристсько-краєзнавчої роботи в закладах освіти».

Краєзнавчий сегмент навчального та наукового процесу ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет мені Григорія Сковороди» забезпечує навчально-науковий центр усної історії. Одним із практичних нововведень у вітчизняній історичній науці на початку 2000-х рр. стала поява такого напрямку досліджень, як усна історія («Oral history»). Цей термін, як і сам напрям, виник у середині минулого століття та набув поширення у американській та європейській історичній традиції. Криза, що настала у вітчизняному історіописанні у добу тоталітаризму, унеможливила використання усних матеріалів у офіційному науковому дискурсі. У вітчизняній історичній науці радянського періоду джерела усного походження мислились як допоміжні й використовувалися здебільшого в етнографічних дослідженнях. Усноісторичні практики в Україні поширилися завдяки міжнародній співпраці та об'єднали у собі окремих теоретичний напрямок, дослідницький метод та джерельну базу, що сприяло розкриттю «білих плям» вітчизняної історії.

Центр створено 1 листопада 2005 року при кафедрі історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Його поява стала логічним продовженням наукової діяльності науковців кафедри історії та культури України, що зосередили свою увагу на розробці соціальної тематики вітчизняної історії – повсякденного життя громадян України у радянський період. Так, упродовж 2003–2005 рр. групою аспірантів кафедри було проведене усне опитування жителів сіл Переяслав-Хмельницького району Київської області, мета якого полягала у дослідженні побутових умов життя сільського населення даної території у 20–40 рр. ХХ століття.

Основними напрямками діяльності Центру усної історії є:

- ✓ накопичення, опрацювання та введення у науковий обіг джерел усної історії;
- ✓ розробка та апробація методики досліджень у галузі усної та повсякденної історії;

- ✓ реалізація наукових проектів із вивчення історичного минулого України засобами усної історії;
- ✓ співпраця з науковими, навчальними та культурними організаціями у галузі усної історії;
- ✓ організація семінарів, круглих столів, конференцій;
- розробка тематичних курсів та навчальних програм для студентів вищих навчальних закладів;
- ✓ видання наукових, навчальних і методичних матеріалів;
- ✓ керівництво студентськими науковими роботами;
- ✓ створення електронних інформаційних ресурсів для роботи з джерелами усного походження.

За період існування Центр встановив плідні зв'язки з багатьма науковими, навчальними та громадськими організаціями в Україні та поза її межами, зокрема з Інститутом історії України НАН України, Національним історико-етнографічним заповідником «Переяслав», Запорізьким національним університетом (Інститут усної історії степової України), «Інститутом історії церкви» Українського католицького університету, Українською асоціацією усної історії (УАУІ), «Центром дослідження української спадщини на преріях» Саскачеванського університету (Канада), Національною спілкою краєзнавців України та іншими. За час роботи Центр утвердився як осередок, на базі якого проводиться діяльність із вивчення регіональної історії, досліджуються аспекти минулого як Переяславщини, так і України в цілому. Працівниками підрозділу зібрано значний масив різноманітних матеріалів (спогадів, інтерв'ю, документальних джерел, світлин тощо). Зібрана інформація вводиться до наукового обігу шляхом її публікації у заснованому спеціалізованому виданні – історико-краєзнавчому альманасі «Джерела пам'яті». Зокрема, було надруковано три тематичні випуски: «Народжені для випробувань» (2007), «Остарбайтери: жива правда – живий біль» (2010), «Та не дарма були ми на землі...» (2014).

Для публікації джерел особового походження засновано видавничу серію «Народна мемуаристика». Зокрема, з опублікованих мемуарних видань варто назвати наступні:

– Хмельницький Д. М. Пережите та незабуте. «Сторінки щоденника 1941–1947 рр.» [Мемуари]; [упоряд. та коментар.: Т. Нагайко, І. Капась, М. Ярмоленко; ред. Т. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький: СДК, 2009. – 263 с.

– Карпенко А. П. Назустріч бурям: Істор.-докум. повість [упоряд. та коментар.: Т. Нагайко, О. Горбовий, І. Капась; ред. Т. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2012. – 48 с. – (Народна мемуаристика; Вип. 1).

– Моє життя. Спогади / Василь Миколайович Мамітько; [ред. Т. Нагайко вступ. ст. В. Кучер]. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я. М., 2016. – 74 с. – (Народна мемуаристика; Вип. 2).

Дослідницька діяльність Центру відбувається у форматі реалізації науково-пошукових проєктів. Зокрема: «*Окупований Переяслав очима свідків*» (2007–2009) – проєкт спрямовано на збір спогадів очевидців періоду нацистської окупації 1941–1943 рр.; «*Затоплені села Переяславського краю. Свідчення очевидців*» (започатковано 2009 р.). У центрі уваги проєкту знаходиться проблема переселення мешканців сіл Переяслав-Хмельницького району Київської області внаслідок утворення Канівського водосховища; «*Книга пам'яті воїнів Червоної Армії, що загинули та поховані на території Переяслав-Хмельницького району Київської області у період 1941–1944 рр.*» (розпочато у травні 2010 р.). Проводиться робота зі створення меморіального видання.

Краєзнавчі аспекти діяльності Центру слід також зауважити і під час міжнародного співробітництва. Так, упродовж 2007–2008 рр. відбувся спільний канадсько-український проєкт «*Усна історія деколективізації в Україні 1990-х років: Селянський досвід*». Його ініціатором виступила Голова

програми усної історії при Центрі Досліджень Української Спадщини у Коледжі св. Томаса Мора, Саскачеванського університету (Саскатун, Канада). Співкоординатор в Україні – Тетяна Пастушенко (Інститут історії України НАН України). Характер роботи у проекті передбачав збір свідчень з-поміж сільського населення щодо розпаду колгоспно-радгоспної системи господарювання та стосовно їх особистого досвіду життя у нових умовах. Цією дослідницькою роботою були охоплені різні регіони України: Київщина, Полтавщина, Дніпропетровщина, Рівненщина, АР Крим та ін.). У межах роботи працівниками Центру усної історії було підготовлено інтерв'ю з десятима респондентами – жителями двох сіл: Яворівка (Драбівський р-н., Черкаська обл.) і Виповзки (Переяслав-Хмельницький р-н., Київська обл.) по п'ять на кожний, загальною тривалістю близько 20 годин. 26 грудня 2008 р. у приміщенні Інституту історії НАН України відбувся підсумковий семінар, присвячений завершенню роботи над міжнародним проектом. Його матеріали доступні в архіві вищезазначеної канадської інституції.

Упродовж серпня-листопада 2015 р. підрозділом здійснено експертний супровід проведення дослідницького проекту *«Політичний досвід у 80-х і на початку 90-х років»: Переяславищина»*, що здійснювався учнями ЗОШ № 1 м. Переяслава-Хмельницького. Проект відбувався у межах міжнародного конкурсу шкільних проектів з усної історії *«Повсякденне життя в СРСР у період 1980–1991 років»*. Його організатором виступила чеська громадська організація Асоціація з міжнародних питань (АМО). Результатом співпраці стало здобуте 1-ше місце у зазначеному проекті.

У сегменті науково-організаційної роботи Центру слід виділити організацію та проведення низки краєзнавчих круглих столів: «Скарб Михайла Сікорського – надбання для поколінь» (7 листопада 2012 р.); «Українське козацтво: історія

та сучасність» (18 жовтня 2012 р.); «Охорона історичних пам'яток та розвиток зеленого туризму на Переяславщині» (18 квітня 2013 р.); «Шляхами Тарасової ночі» (24 травня 2013 р.); «Михайло Сікорський в історико-культурному просторі України» (18 жовтня 2013 р.); «Краєзнавство Переяславщини: дослідження, проблеми, постаті» (18 жовтня 2013 р., 13 жовтня 2014 р., 16 жовтня 2015 р., 20 жовтня 2016 р., 13 жовтня 2017 р.).

У планах подальшої роботи Центру реалізація пошукового проекту *«Сулими на Переяславщині: усна історія – родинна пам'ять – генеалогія»*. У межах його реалізації планується провести запис інтерв'ю з представниками родин Сулим на Переяславщині. За результатами проекту планується друковане видання та пересувна виставка, що репрезентуватимуть родинну пам'ять. Окремою є встановлення та облаштування відповідних місць пам'яті.

Упродовж останніх років навчально-науковий Центр усної історії плідно співпрацює з Національною спілкою краєзнавців України, його співробітники є її членами та організаторами спільних наукових заходів та проектів. Починаючи з 2012 р. працівники підрозділу щорічно залучені до організації та проведенні Всеукраїнського історико-культурологічного форуму *«Сікорські читання»*. На цей час відбулося вже шість зібрань, у межах яких реалізовано значну кількість культурних та наукових ініціатив, у т. ч. у галузі краєзнавчої роботи. Тоді ж було створено Переяслав-Хмельницький осередок НСКУ, що є одним з її найчисельніших регіональних підрозділів.

Варто наголосити, що комплексне вивчення аспектів, пов'язаних із історією краю на базі навчально-наукового Центру усної історії, популяризує культурну та історичну спадщину регіону, сприяє збереженню національної історичної пам'яті нашого народу та забезпечує формування патріотичної свідомості громадян.

Діяльність згаданих установ та їх структурних підрозділів упродовж останніх років забезпечує проведення традиційних наукових заходів:

Наукова конференція «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури» (роки проведення: 1992, 1994, 1996, 1999, 2001, 2007, 2012).

Всеукраїнська науково-практична конференція «Єфремівські читання. Релігійне життя Переяславської землі (IX–XXI ст.)» (роки проведення: 2007, 2009, 2011, 2013, 2015).

Науково-практична етнографічна конференція «Середня Наддніпрянщина: матеріальна і духовна культура» (роки проведення: 2008, 2010).

Всеукраїнський історико-культурологічний форум «Сікорські читання» (роки проведення: 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017).

Круглий стіл «Краєзнавство Переяславщини: дослідження, проблеми, постаті» (роки проведення: 2013, 2014, 2015, 2016, 2017).

Матеріали краєзнавчого змісту публікуються на сторінках наукових часописів: фахових виданнях ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Наукові записки з української історії», «Переяславський літопис»; а також збірнику наукових праць НІЕЗ «Переяслав» – «Переяславіка».

Зауважені ініціативи підтверджуються значною зацікавленістю місцевих науковців історією рідного краю. Її вивчення позначилося здобутками у галузі історичного краєзнавства, що засвідчені низкою дисертаційних досліджень, присвячених Переяславському краю. Зокрема: Колибенко О. В. Історична топографія Переяславля Руського (X – перша половина XIII ст.) (1999); Іваненко А. О. Переяславський козацький полк у військовій та суспільно-політичній системі України (20-ті рр. XVII–XVIII ст.) (2003); Лоха В. А.

Еволюція соціальної структури та майновий стан населення Переяслава (1648–1785 рр.) (2008); Колибенко Ол. В. Еліта Переяславля Руського в суспільно-політичному житті Русі (друга половина XI – середина XIII ст.) (2009); Юрченко О. В. Дослідження археологічних пам'яток Переяславщини. Історіографія (XIX – початок XXI ст.) (2013).

Висвітлена вище ситуація відкриває значні перспективи проведення систематичної комплексної роботи у галузі історичного краєзнавства. Робота місцевих науковців сприяє появі нових цінних даних, які стосуються історії рідного краю, а відтак збагачують палітру історичного знання в цілому. Завдяки діяльності подібних осередків ми маємо можливість більш усвідомлено поглянути на обставини та явища, котрі мали місце в минулому, а відтак зумовили наше сьогодення.

Краєзнавство – колиска виховання патріотизму

Тема, яку ми сьогодні обговорюємо, дуже важлива і актуальна. Вона однаково стосується як фахівців, так і аматорів, тому що краєзнавство – це предмет уваги всього суспільства.

Вважаю, що й донині актуальними видаються мудрі слова, які свого часу сказав відомий історик, уродженець Вінниччини Володимир Боніфатійович Антонович, що «дивно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людності». Адже справжній патріотизм починається з виховання любові до рідного краю, до своєї малої батьківщини, пізнання її історії та сьогодення. Саме краєзнавство з раннього дитинства зв'язує нас із рідною землею, служить своєрідним містком між минулим і майбутнім, оскільки не можна уявити повноцінного духовного життя без історії наших міст, селищ, сіл, вікових традицій народу, його неповторних фольклорно-етнографічних пам'яток, унікальних творів архітектури і мистецтва; є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної і духовної культури.

Нині краєзнавство – це і наука, і інтегральний інструмент різнобічного пізнання окремо взятих територій, і громадська сфера інтересів суспільства. А ще – могутня ідеологічна зброя, колиска виховання патріотизму.

Враховуючи його значимість, вороги свободи, незалежності, вільнолюбства українського етносу робили все, щоб від краєзнавства не залишалося й сліду. Достатньо згадати

як ставилися до нього, до власне української історії, української мови різні імперії, які владарювали у різний час на нашій стражденній українській землі.

Так, утверджуючи своє панування на землях Брацлавщини й Поділля, польська шляхта вважала, що чималою загрозою для неї є люди з простонароддя, які «вміють читати своє письмо». Тому в «Проекті знищення Русі» від 1717 року зазначалося: «Навчений у простій селянській школі хлоп втікає на декілька десятків миль з підданства і шукає волі... Потрібно... привчати селянських дітей не до книжок, а до плуга, сохи й ціпа».

За царювання Миколи I із Санкт-Петербурга надійшов суворий наказ пильно стежити за українською літературою, не допускати в ній «переваги любові до батьківщини», тобто до України, «над любов'ю до вітчизни», тобто імперії. Політично неблагонадійним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожитностей, історії, літератури, мови – цементуючої сили української нації. У Московському університеті знайшлися навіть «професори», які в лекціях і в пресі стали запевняти, що українська мова є та сама російська, але попсована польською.

Згодом з'явилися Валувський циркуляр про те, що самої української мови як такої «не було, не має і бути не може» та Емський указ, який повністю заборонив друкувати будь-які книжки українською мовою (навіть тексти до музичних творів) або ввозити таку літературу з-за кордону, говорити українською мовою на театральній сцені. Саму назву «Україна» царська цензура заміняла на «Малоросія».

Нелюбов до краєзнавства виявили й більшовики – в 1937 році постановою Раднаркому СРСР усі краєзнавчі організації в Україні було ліквідовано.

Не кажу уже про Золоту орду, Османську імперію, нацистський Третій Рейх.

На це я звертаю особливу увагу, читаючи для студентів-журналістів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського курс вибіркової навчальної дисципліни «Краєзнавство» (загальна кількість годин – 90). У результаті її вивчення студенти, насамперед, повинні знати ключові теоретичні поняття, що залучаються в процесі вивчення курсу; основні характеристики періодів зародження та розвитку найважливіших форм краєзнавства в Україні, на Поділлі; найвідоміші об'єкти історико-культурної спадщини своєї малої батьківщини; творчі здобутки провідних подільських краєзнавців; дослідницькі праці провідних українських та місцевих істориків-краєзнавців. Вміти опрацьовувати першоджерела, архівні матеріали, користуватися довідковою літературою, здобутками народної творчості, що стосуються історії України, рідного краю; використовувати набуті знання для об'єктивного розуміння історичних процесів, які відбувалися й відбуваються на теренах малої батьківщини, України (для майбутніх журналістів це дуже важливо!); виробляти та відстоювати власну позицію під час розв'язання порушених проблем шляхом ведення дискусії, в тому числі у засобах масової інформації; виявляти, берегти та примножувати розмаїття історико-культурної спадщини населення рідного краю, українського народу.

Хочу відмітити, що дана дисципліна викликає у студентів неабиякий інтерес. Цей інтерес розвивають традиційні лекції-екскурсії в історичні та пам'ятні місця краю, яких на Поділлі предостатньо; відвідування краєзнавчих музеїв, тематичних виставок; зустрічі з провідними краєзнавцями, їхнє вшанування; робота в архівах; участь у презентаціях творчих здобутків дослідників малої батьківщини; участь у науково-краєзнавчих конференціях, яких ми проводимо чимало.

Дуже важливим є активне залучення студентів до творчої та дослідницької роботи, написання у співавторстві книг, документальних збірників, основу яких становить усна історія, альбомів, публікація у місцевій пресі численних краєзнавчих матеріалів.

Працюємо й зі старшокласниками. Так, торік кафедрою журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю було проведено обласний конкурс серед учнів 9–11 класів «Молоде перо – 2017». Школярі мали нагоду спробувати свої сили в написанні творчої роботи на тему «Моя мала батьківщина». Метою заходу була не лише підтримка обдарованих дітей, а й дослідження минувшини міст і сіл Вінниччини та стимулювання юнацтва до розвитку краєзнавства. Всього у творчому конкурсі взяло участь 79 учнів із 17-и районів області.

І на завершення: до підручника «Основи краєзнавства», який ми обговорюємо в контексті нашої дискусії, зауваг не маю. Він виконаний на високому професійному науково-методичному рівні. Підтримую проект рекомендацій нашої наради, особливо пункт про необхідність збільшення краєзнавчого сегменту в навчальному процесі закладів вищої школи.

Навчальна програма з літератури рідного краю (на прикладі розвитку історико- літературного процесу Донеччини)

Всебічне пізнання рідного краю, назване ще популярним сьогодні терміном «краєзнавча робота», набуло в сучасній Україні широкого і масового розвитку, стало справою державною. Свідченням цьому є чимало державних документів, особливе місце серед яких посідає Указ Президента України від 23 січня 2001 р. «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні». У зв'язку з названим Указом Кабінет Міністрів України розробив Програму розвитку краєзнавства, у якій значна роль належить Міністерству освіти та науки України. Детально й багатопланово краєзнавчою роботою опікується Національна спілка краєзнавців України.

У плані використання краєзнавчого матеріалу у шкільній практиці (якщо брати до уваги сучасні часи – роки незалежної України) підвалини у навчальних програмах були закладені ще у 2001 та 2002 роках. Одними із перших у навчальну програму з літератури ввели уроки літератури рідного краю провідні спеціалісти науково-дослідного інституту педагогіки НАН України Н. Й. Волошина та О. М. Бандура. Так, у «Пояснювальній записці» цієї програми було сказано: «З метою ознайомлення учнів з творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа, та посилення патріотичного виховання до програм уведена рубрика “Література рідного краю”. Скільки буде цих уроків, коли вони проводитимуться, словесник визначає самостійно». У наступному абзаці читаємо: «На уроки розвитку зв'язного

мовлення, позакласного читання та уроки літератури рідного краю радимо виділяти по 2 години на семестр (півріччя)»¹.

Інший варіант програми з рідної літератури був підготовлений в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в 2002 р. (керівник авт. колективу М. Г. Жулинський)². Слід сказати, що в «Пояснювальній записці» нічого не говорилося про особливості залучення місцевого матеріалу в процесі вивчення української літератури. Але при уточненні навчального навантаження пропонувалося у кожному з 5 по 10 клас включно відводити по 2 години на рік для вивчення літератури рідного краю, в 11 класі – 1 година.

Із 2005 р. вчителі української літератури розпочали перехід на нові програми, які передбачали дванадцятирічну освіту. У навчальній програмі, розробленій Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (керівник авторського проекту – М. Г. Жулинський, загальна редакція – Р. В. Мовчан) пропонувалося 2 години у кожному класі на уроки «Література рідного краю».

У розділі «Державні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів» стосовно цих уроків сказано: «Знати письменників-земляків, їхні твори. Розуміти зміст цих творів. Виразно читати і висловлювати власну думку про них. Виховання шанобливого ставлення до митців свого краю як до талановитих людей, співців рідної землі»³.

¹ Українська література. 5–11 класи: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з укр. та рос. мовами навчання / укл. Н. Й. Волошина, О. М. Бандура; відп. за вип. Н. Шинкарук. – К.: Шкільний світ, 2001. – 33 с.

² Українська література. 5–11 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / кер. авт. проекту М. Г. Жулинський. – К.: Генеза, 2002. – 34 с.

³ Українська література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання / керівник авт. проекту – М. Г. Жулинський, заг. редакція Р. В. Мовчан // Дивослово. – 2005. – № 1. – С. 32.

У «Пояснювальній записці», говорячи про уроки літератури у 10–12 класах, говорилося, що «кожен клас старшої школи закінчується уроками “література рідного краю”, тут можуть бути “новинки сучасного літературного життя”, “урок-підсумок”, які дають широкий простір для вибору як учителям, так і учням». Висловлюючи свою думку про важливість та необхідність уроків літератури, побудованих на місцевому матеріалі, Р. Мовчан відмічає: «Вважаю, що ця тема... може дати не лише знання про своїх письменників-земляків, а й учитиме шанобливо ставитися до таланту, радіти чужим успіхам, прищеплюватиме впевненість у собі, віру у власні сили і можливість власних успіхів. А без цього неможливо повноцінно реалізувати себе в житті»¹.

Таким чином, укладачі навчальних програм з літератури врахували життєву потребу школярів – бажання детально ознайомитися з історією та культурою рідного краю за допомогою художнього слова. У програмах закладено вимоги обов’язкового використання краєзнавчого матеріалу на уроках літератури.

Проходили роки. Учителі все активніше залучали місцевий матеріал у процесі вивчення рідної літератури, методисти удосконалювали програмні вимоги до літературно-краєзнавчої роботи в освітніх закладах. Освітняни користуються сьогодні новою програмою з української літератури (5–9 класи), підготовленою під керівництвом Р. В. Мовчан². Щодо краєзнавчих елементів у Пояснювальній записці, наприклад, до програми для 5 класу, сказано: «Вивчення української літератури в кожному класі має також рубрику “Література рідного краю”, на яку виділено 4 години,

¹ Українська література. 5–12 класи ... – С. 32, 43.

² Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська література. 5–9 класи / уклад. Р. В. Мовчан (керівник групи), К. В. Таранік-Ткачук, М. П. Бондар та ін. // Дивослово. – 2013. – № 6. – С. 2–8.

які вчитель упродовж року має розподіляти самостійно. Це сприятиме додатковому індивідуальному вибору вчителем текстів для розгляду. До “Літератури рідного краю” пропонуємо включити також художню творчість ровесників учнів, їхніх земляків¹. І далі: «Ознайомлення з літературою рідного краю відбувається упродовж року».

Навчальна програма, затверджена Міністерством освіти і науки, не може деталізувати тематику ні уроків літератури рідного краю, ні позакласних заходів літературно-краєзнавчого характеру, так як для кожної області України вони різні. Це завдання покладається на вищі педагогічні заклади освіти, інститути післядипломної освіти конкретного регіону України. Саме методисти цих установ разом із науковцями та досвідченими вчителями шкіл, знаючи історико-літературні особливості свого краю, спроможні розробити науково-методичні рекомендації щодо використання літературно-краєзнавчого матеріалу в роботі вчителя-словесника.

Розроблена нами програма з літератури рідного краю на основі особливостей розвитку літературного процесу на Донеччині, враховує основні положення навчальної програми з української літератури для 5–11 класів, затвердженої Міністерством освіти і науки України, а також основні положення Державного стандарту базової і повної середньої освіти. Укладена нами програма поміщена у навчальному посібнику «Література донецького краю» автора цих рядків, який мав два видання – 2006 та 2013 роки (посібнику надано Гриф МОН України, лист № 1/11-8808 від 22.09.2010 р.)².

Уроки літератури рідного краю, доповнюючи основний курс, сприяють досягненню мети шкільного курсу вивчення літератури: підвищення загальної освіченості громадянина

¹ Програма... Українська література. 5–9 класи... – С. 4.

² Романько В. І. Література донецького краю: посібник для вчителя. – Слов’янськ: Друк. двір, 2013. – 272 с.

України; сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі; виховання національно свідомого громадянина України; формування й утвердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей.

Практика показує, що вчителі Донеччини протягом року у кожному класі проводять 4 уроки літератури рідного краю, з 5 по 11 клас включно, як це свого часу рекомендували укладачі програми 2001 року Н. Й. Волошина та О. М. Бандура, як це рекомендує сучасна програма з української літератури, укладена під керівництвом Р. В. Мовчан.

Пропонований нами цикл уроків «Література рідного краю» складається з двох частин: для основної школи (5–9 кл.) та для старшої – (10–11 кл.), що втілюється у доборі й структуруванні програмового матеріалу за двома відповідними блоками.

Відповідно до Державного стандарту вивчення літератури в основній школі уроки літератури рідного краю сприятимуть загальній освіченості учнів 5–9 класів, їхньої естетико-літературної підготовленості, формуванню суспільно-ціннісних орієнтирів, спроможності вчитися далі. Передбачається засвоєння певного кола усвідомлення літературних знань (змісту творів авторів-земляків та тих письменників, які, побувавши у донецькому краї, писали про цей регіон; окремих фактів біографії місцевих авторів та відомостей про зв'язки відомих письменників із Донеччиною тощо), початкових уявлень, умінь і навичок оперувати ними у процесі читання творів та їхнього аналізу.

Кожен зі згаданих етапів – основної та старшої школи – має самостійне значення, водночас обидва вони є ланками одного ланцюга – отримання учнями літературної освіти в школі. Ця обставина обумовила доречність дотримання принципів відповідності віковим особливостям школярів,

наступності, які реалізуються у жанрових, тематичних, історико-літературних, а також «авторських» лініях. Так, є персоналії, які з'являються у програмах різних класів. Наприклад, творчість письменника-земляка Івана Костирі у середніх класах представлена циклом казок «Як звірята розуму набирались» (5 клас) та науково-популярною казкою «Казка про сонячних братів» (6 клас). Для учнів 10 класу пропонується більш серйозніша тема, взята з творчого доробку І. Костирі, яка доступна саме цьому віку школярів, – «Думи про донецький край». Подібний підхід і до творчості іншого відомого письменника-земляка – П. А. Байдебури: у 7 класі вивчається оповідання «Універсал гетьмана Богдана», у 11 класі – роман «Вогонь землі».

У всіх взятих для розгляду персоналій є твори, в яких відображено історичні, природничі, побутові особливості донецького краю, змальовано людей саме цієї території у різні періоди історії – все це, як ми вважаємо, за допомогою художнього слова, учительських коментарів дасть можливість школярам більш досконало пізнати рідну землю, а через такі різнобічні знання – і полюбити її.

Таким чином, на пропедевтичному та систематичному етапах літературного курсу є можливість найоптимальнішим чином репрезентувати кращі здобутки літератури донецького краю від початку її зародження до сучасних часів.

Пропоновані нами теми є орієнтовними. Вчитель має право на свій розсуд змінити тему уроку, запропонувавши школярам інші твори. Але вони повинні бути рівноцінними вказаним як із точки зору доступності даному віку школярів, так і в плані навчально-виховних можливостей взятого для розгляду матеріалу.

Розділ II.

МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАРАДИ З ПИТАНЬ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти

24 травня 2018 р. у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова за ініціативи Національної спілки краєзнавців України відбулася Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Учасниками зібрання стали члени президії та правління НСКУ, ректори та викладачі університетів, науковці, представники органів державної влади, громадських організацій та засобів масової інформації. Краєзнавці та освітяни обговорили стан гуманітарної освіти в Україні в цілому, зупинилися на проблемах викладання навчальних курсів із краєзнавчої тематики в закладах вищої освіти, наголосили на перспективах розвитку освітянського краєзнавства, а також на необхідності повноцінного використання його виховного потенціалу.

Під час обговорення було вироблено наступні рекомендації органам державної влади, керівникам вищих закладів освіти і громадських організацій щодо подальшого розвитку освітянського краєзнавства та ефективного впровадження навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти:

1. Порушити перед Міністерством освіти і науки України питання про необхідність збільшення краєзнавчого сегменту в навчальному процесі закладів вищої освіти.

2. Клопотати перед Міністерством освіти і науки України про внесення підручника «Основи краєзнавства» (за заг. ред. чл.-кор. НАН України О. П. Реєнта. Харків, 2016 р.) у видавничий план Міністерства.

3. Запропонувати Міністерству освіти і науки України створити національну наукометричну базу гуманітарного напрямку.

4. Звернутися до Інституту модернізації змісту освіти МОН України щодо впровадження навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти усіх спеціальностей.

5. Рекомендувати Інституту модернізації змісту освіти МОН України та Університету менеджменту освіти НАПН України передбачити у навчальних програмах Інститутів післядипломної освіти тематичні курси та методичні семінари для підвищення кваліфікації викладачів краєзнавчих дисциплін у школах та вишах.

6. Керівництву закладів вищої освіти рекомендувати підтримати ініціативу краєзнавчої і освітянської громадськості та поглибити ступінь гуманітаризації вищої освіти, сприяти введенню курсу «Основи краєзнавства» в навчальні плани їхніх закладів, ширше використовувати різноманітні форми позааудиторної краєзнавчо-виховної роботи.

7. Запропонувати керівництву закладів вищої освіти у навчальних кафедр гуманітарного профілю використовувати термін «краєзнавство».

8. Президії Національної спілки краєзнавців України для удосконалення навчально-методичного забезпечення викладання краєзнавства організувати роботу з підготовки методичних рекомендацій, хрестоматійних матеріалів та спеціальних карт і атласів до курсу «Основи краєзнавства».

9. У засобах масової інформації систематично висвітлювати питання освітянського краєзнавства, залучаючи фахівців та громадський загал до вивчення історії та культури рідного краю.

10. З метою обміну досвідом викладання «Основ краєзнавства» утворити на базі веб-порталу НСКУ віртуальну професійну спільноту «Я викладаю краєзнавство».

11. Провести всеукраїнське опитування та громадську дискусію із визначення десяти найвідоміших місць пам'яті України, обов'язкових для відвідування учнівською та студентською молоддю та підготувати відповідне звернення до Уряду.

Координаційну діяльність щодо реалізації рекомендацій Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти доручити Президії НСКУ.

**НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА
КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ**

Правління

Микола Грушевського, 4, офіс 212,
Ів. УКРАЇНА, 01001
nikol.org.ua, e-mail: nskukr@ukr.net
38 (044) 278-13-86; +38 (044) 278-53-05
38 (044) 278-02-38

**NATIONAL UNION OF LOCAL
LORE RESEARCHERS OF UKRAINE**

Directorate

4, Mykhaila Grushevskogo str., r. 212, Kyiv,
UKRAINE, 01001
www.nskukr.org.ua, e-mail: nskukr@ukr.net
tel.: +38 (044) 278-13-86; +38 (044) 278-53-05
fax: +38 (044) 278-02-38

№ 47

«17» липня 2018 р.

**Міністру освіти і науки України
Л. М. Гриневич**

Шановна Ліліє Михайлівно!

Як Вам відомо, питаннями освітянського краєзнавства в Україні щільно опікується Національна спілка краєзнавців України (НСКУ). Впродовж багатьох років у тісній співпраці з освітянами проведено велику роботу з впровадження краєзнавства в школах та вишах, підготовлено значну кількість навчально-методичної літератури, налагоджено міцні зв'язки учнівської та студентської молоді з музеями та бібліотеками України.

Глибоко усвідомлюючи важливість та актуальність краєзнавства в навчально-виховному процесі, НСКУ ініціювала та провела 24 травня 2018 р. у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова Всеукраїнську нараду з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Учасниками зібрання стали ректори та викладачі багатьох університетів України, відомі вчені, члени президії та правління НСКУ, представники органів державної влади, громадських організацій та засобів масової інформації. Краєзнавці та освітяни обговорили стан гуманітарної освіти в Україні в цілому, зупинилися на проблемах викладання навчальних курсів із краєзнавчої тематики в закладах вищої освіти, наголосили на перспективах

розвитку освітянського краєзнавства, а також на необхідності повноцінного використання його виховного потенціалу.

Підсумком роботи наради стали вироблені фахівцями освітньої галузі рекомендації, спрямовані на удосконалення гуманітарної складової української освіти, а також активне залучення краєзнавчого потенціалу.

У зв'язку з цим звертаємося до вас із проханням, шановна Ліліє Михайлівно, ознайомитися з думкою краєзнавчо-освітянської громади щодо важливості краєзнавчих знань для молодого покоління та підтримати нас у питанні введення до навчальних планів закладів вищої освіти навчального курсу «Основи краєзнавства».

Переконані, що у складний для України та реформаційний період для вищої школи пріоритетом є не лише підготовка фахівця високого рівня, а, чи не в першу чергу, формування національно свідомого громадянина держави, якому розбудовувати майбутнє нашої країни.

Додаток 1. Рекомендації Всеукраїнської наради з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти.

**З повагою,
Голова Національної спілки
краєзнавців України,
член-кореспондент НАН України**

О.П. Реснт

21.07.18. НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА
КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
О. А.
81

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги 10, м. Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96
E – mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Голові Національної спілки
краєзнавців України
Решету О. П.

Щодо листа
від 17.07.2018 № 47

Шановний Олександр Петровичу!

На Ваш лист від 17.07.2018 № 47 стосовно викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» в закладах вищої освіти повідомляємо, що Міністерство освіти і науки України підтримує ініціативу Національної спілки краєзнавців України щодо використання виховного потенціалу краєзнавчої освіти, зокрема, у закладах вищої освіти.

Разом з тим інформуємо, що відповідно до пунктів 1 та 2 частини другої статті 32 Закону України «Про вищу освіту» заклади вищої освіти мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої спеціальності та самостійно визначати форми навчання та форми організації освітнього процесу.

Зважаючи на викладене, порушене Вами питання знаходиться в компетенції закладів вищої освіти, а його реалізація залежить від ініціативи та ентузіазму працівників відповідних кафедр.

З повагою
заступник Міністра

Ю .М. Рашкевич

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
№1/11-8284 від 03.08.2018

Панченко Т.В.
481-32-65

Звернення членів Національної спілки краєзнавців України до ректорів закладів вищої освіти України

Шановні колеги!

Освітнянське краєзнавство належить до пріоритетних напрямів у діяльності Національної спілки краєзнавців України. Спілка розглядає краєзнавство як складову національної освіти і послідовно працює над розвитком краєзнавчого сегменту в освітній галузі. Впродовж останніх десятиліть НСКУ спрямовувала свою роботу на вивчення та узагальнення набутого досвіду в освітянському краєзнавстві, підготовку навчальних робочих програм, підручників, посібників, методичних розробок із викладання краєзнавства в закладах вищої освіти та школах.

24 травня 2018 р. за ініціативи Національної спілки краєзнавців України в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова відбулася Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Учасниками зібрання стали ректори та викладачі університетів, науковці, представники органів державної влади, громадських організацій та засобів масової інформації. Краєзнавці та освітяни обговорили стан гуманітарної освіти в Україні в цілому, зупинилися на проблемах викладання навчальних курсів із краєзнавчої тематики в закладах вищої освіти, наголосили на перспективах розвитку освітянського краєзнавства, а також на необхідності повноцінного використання його виховного потенціалу.

У сучасній системі освіти ключова роль у визначенні стратегії розвитку закладу належить його професорсько-викладацькому складу на чолі з ректором. Тому Спілка звертається до керівників закладів вищої освіти приділити особливу увагу краєзнавчій складовій в навчальному процесі. Досвід впровадження краєзнавства в усі ланки системи освіти, а головне – науково-інтелектуальний та духовний вплив краєзнавчих знань на формування державницької свідомості та патріотичних почуттів у молодих громадян нашої країни, засвідчує необхідність запровадження краєзнавства в українську освіту, що зробить її по-справжньому національною за змістом і формою. Розглядаючи національну освіту як загальнодержавну і загальносуспільну справу, важливо поглиблювати її гуманітарну складову, яку ми нерозривно пов'язуємо з краєзнавством.

Дорогі друзі, щиро впевнені, що наша спільна та активна робота краєзнавчої та освітянської спільноти здатна примножити і зміцнити українське суспільство та державність.

**Президія Національної спілки краєзнавців України
м. Київ, 26 вересня 2018 року**

Фотоматеріали

У залі засідань

Виступ Реєнта О.П. – голови Національної спілки
краєзнавців України

Виступ Ветрова І.Г. – проректора з навчально-методичної роботи гуманітарних факультетів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Доповідь Удода О.А. – заступника голови Національної спілки краєзнавців України

Учасники наради

У залі засідання

У залі засідання

Учасники наради

Учасники наради

У залі засідання

Виступ Томенка М.В. – професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голови фонду «Рідна країна»

Виступ Світленка С.І. – декана історичного факультету Дніпровського національного університету імені О. Гончара

Виступ Романька В.І. – голови Донецької обласної організації НСКУ

Виступ Баженова А.В. – голови Хмельницької обласної організації НСКУ

Керівництво НСКУ

Виступ Павлової О.Г. – заступника директора Центру краєзнавства імені П.Тронька Харківського національного університету імені В. Каразіна

Виступ Гончарова О.П. – голови Київської міської організації НСКУ

Учасники наради: Реєнт О.П. – голова Національної спілки краєзнавців України та Маньковська Р.В. – заступник голови Національної спілки краєзнавців України

Виступ Ясновської Л.В. – відповідального секретаря
Чернігівської обласної організації НСКУ

Виступ Кушніра В.Г. – голови Одеської обласної
організації НСКУ

Виступ Петрової Н.О. – відповідального секретаря
Одеської обласної організації НСКУ

Виступ Гальчака С.Д. – голови Вінницької обласної
організації НСКУ

Керівництво НСКУ

Учасники наради

Виступ Нагайка Т.Ю. – керівника навчально-наукового
Центру усної історії Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету імені Г. Сковороди

Виступ Чернеги П.М. – завідувача кафедри етнології
Національного педагогічного університету
імені М. Драгоманова

Відомості про авторів:

Баженов Лев Васильович – д.і.н., професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, голова Хмельницької обласної організації НСКУ;

Гальчак Сергій Дмитрович – д.і.н., професор, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, голова Вінницької обласної організації НСКУ;

Гончаров Олександр Петрович – к.і.н., доцент кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Київської міської організації НСКУ;

Кушнір В'ячеслав Григорович – д.і.н., професор, декан факультету історії і філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Маньковська Руслана Вікторівна – д.і.н., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заступник голови НСКУ;

Нагайко Тарас Юрійович – к.і.н., голова громадської культурно-просвітницької організації «Переяславський скарб», керівник навчально-наукового Центру усної історії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Павлова Ольга Григорівна – к.і.н., доцент, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна, заступник директора Центру краєзнавства імені П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Петрова Наталія Олександрівна – к.і.н., доцент, заступник декана факультету історії і філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, відповідальний секретар Одеської обласної організації НСКУ;

Рєснт Олександр Петрович – д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України, голова НСКУ;

Романько Валерій Іванович – к.і.н., доцент кафедри історії та теорії літератури Донбаського державного педагогічного університету, голова Донецької обласної організації НСКУ;

Світленко Сергій Іванович – д.і.н., професор, декан історичного факультету Дніпровського національного університету імені О. Гончара;

Томенко Микола Володимирович – д.і.н., професор, громадський і державний діяч, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова фонду «Рідна країна»;

Удод Олександр Андрійович – д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України, завідуючий відділом української історіографії Інституту історії України НАН України, заступник голови НСКУ;

Ясниська Людмила Василівна – к.і.н., доцент кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Шевченка.

Наукове видання

Всеукраїнська нарада з питань викладання
навчального курсу «Основи краєзнавства»
у закладах вищої освіти

Матеріали та документи

Верстка та оригінал-макет – Леонід Мигаль

Підписано до друку 18.11.2018 р. Формат 60х84 ¹/₁₆

Ум. друк. арк. 6,5. Обл. вид. арк. 5,0

Наклад 300 прим. Зам. 65-2018

Надруковано ПФ «ПП «Фоліант»

00121 Київ, вул. Семенівська, 13

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія KB №13744 -2718 ПР від 28.02.2008 р.